

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

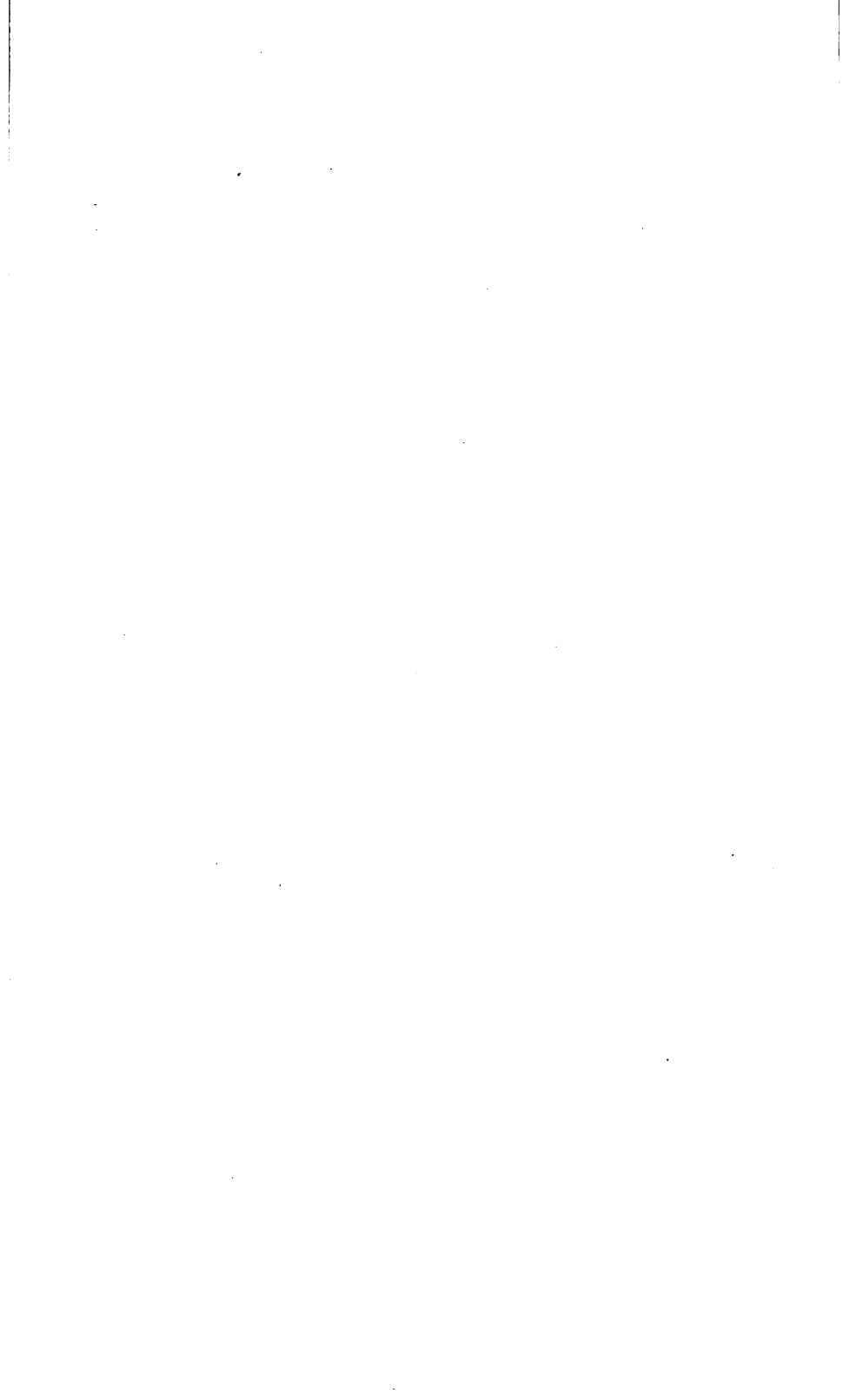
Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

✓

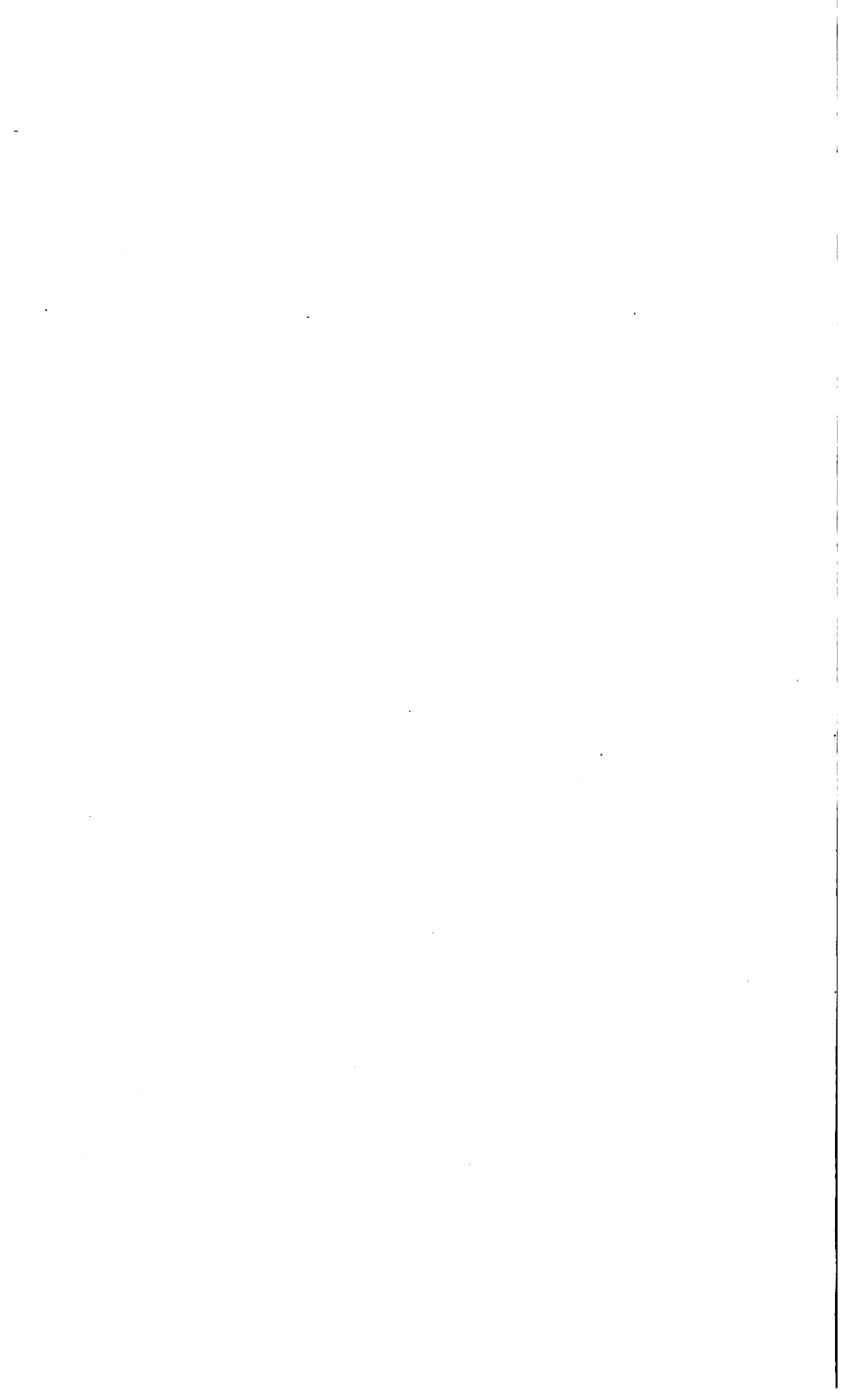
~~151 c 13~~

152 B. 32

3. 6. 1853

Rhetoromanska språkets dialekter

Första Delen

som med vidtberömda Filos. Fakultetens tillstånd

under insecende

af

MAG. CARL WILHELM BÖTTIGER

E. O. Professor i Moderna Litteraturen,
En af de Aderton i Svenska Akademien m. m.

kommer att offentlig försvaras

af

JOHAN ALFRED WENNBERG

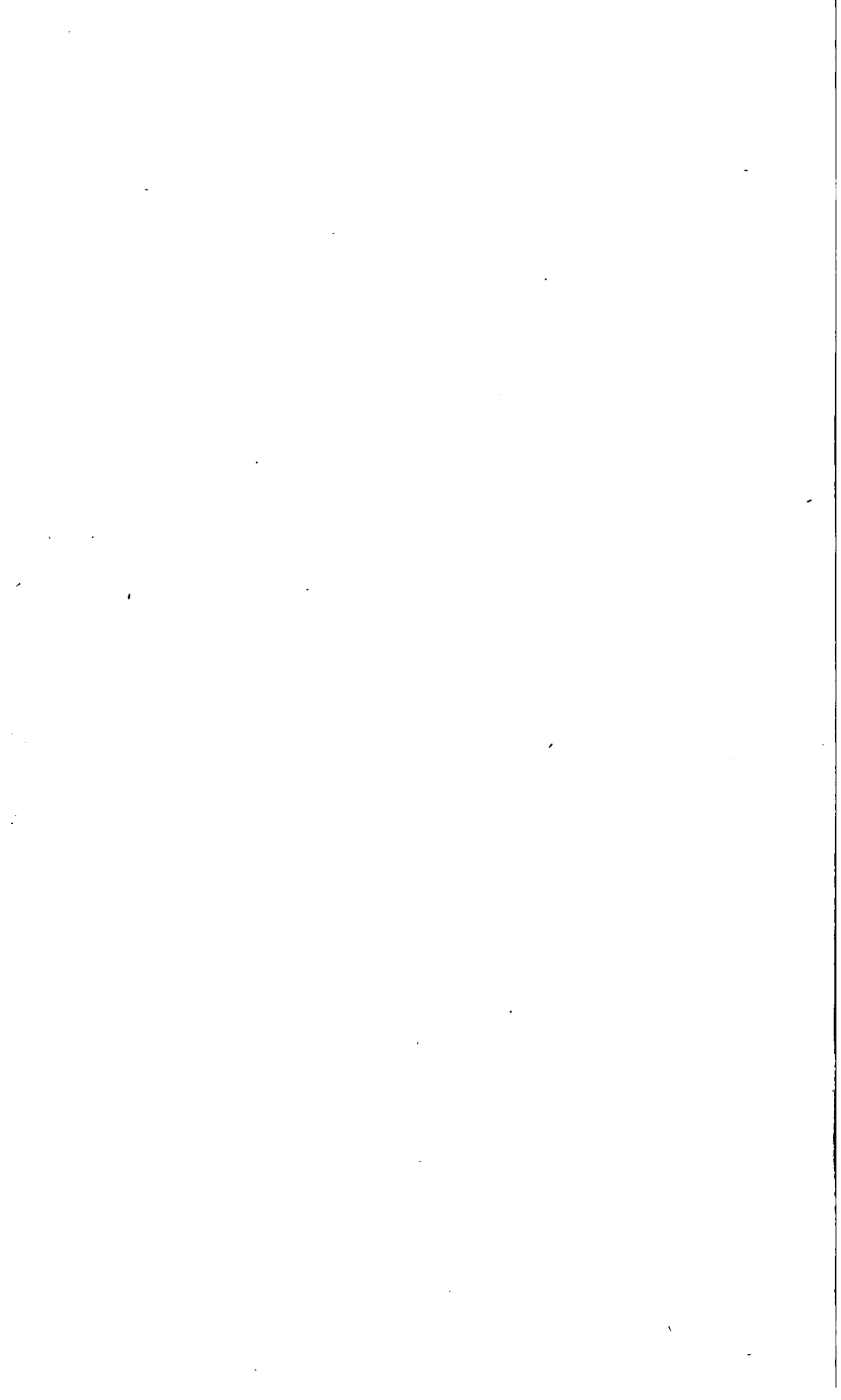
Smål.

på Gustavianska Lärosalen d. 4 Maj 1853

p. v. t. o. m.

UPSALA

Wahlström & C. 1853.

Inledning.

Med romarnes vapen och lagar utbredde sig i de eröfrade länderna äfven romarnes språk. Der det ej, såsom fallet blef i Spanien, rentaf undanträngde det nya lydlandets inhemska idiom, införlifvade det sig småningom med detta, fyllde det med sina egna ordbildningar och omskapade det efter typen af sin egen grammatiska organism. Der åter till en så genomgripande förändring tiden för romarväldet var för kort, qvarlemnades alltid i kolonialspråket åtminstone ett romerskt element. Men det språk, som de romerska soldaterna sålunda lärde ut åt världen, kunde ej vara ett annat än det de sjelfve lärt sig i hemmet: det var således ej det forensiska, ej de romerska talarnes och författarnes högspråk, utan folkspråket, landtspråket, *lingua romana rustica*. Ur detta, och ej ur latinet, härleda sig derföre alla de nyuropeiska språk, dem vi med ett gemensamt namn kalla de romanska. De äro alla halfsyskon; de äro barn af samma moder. Med all sin skilljaktighet röja de en nära släktskap deruti, att det för dem alla gemensamma romerska elementet hos dem framträder såsom hufvudelement. Ty icke, att

detta element i ett språk blott ingår, är nog för att göra språket till romanskt: detta element måste vara det öfvervägande. Så ingår visserligen ett romerskt element, och ett ganska rikt, i det nuvarande engelska språket; men då likväl det germanska der är det öfvervägande, räkne vi ej engelskan till de romanska språken.

Till dessa räkne vi deremot i främsta rummet italienskan, som, med sina femton hufvuddialekter, sjelf är en lefvande fortsättning af folkspråket i och omkring det gamla Roma; vidare portugisiskan och spanskan, provenzalskan och fransyskan, dakoromanskan * (i Walachiet) och rhetoromanskan.

De sex förstnämnda af dessa språk hafva, till alla enskiltheter af sin grammatik, blifvit komparativt sammanställda af den om romanska språkforskningen så högt förtjente FR. DIEZ i Bonn. Rhetoromanska språket har han deremot föga känt, och derföre

* Dakoromanskan gällde länge för att vara ett slaviskt språk, hvartill dess grafiska utseende bidrog, då det i äldre tider alltid skrefs med cyrilliska alfabetet. I likhet kommer den närmast italienskan. Walacherne kalla sig sjelfva *Romëni* och sitt språk *Romënia*. De omkringboende slaverna kalla det *wlachisch* (welsch) d. v. s. främlingenspråket. *Wla* betyder på serbiska främling (= *Wal* eller *Walah* i forntyskan). Under Trajani regering gjordes Dacien, som bekant, till en romersk provins (107 efter Kr. f.). I sydwalachiskan, den så kallade macedoromanskan, är deremot det romerska elementet under främmande, mest nygrekiska, tillsatser mer och mer qväfadt.

förbigått. Hans i öfrigt klassiska arbete lemnar här en lucka, så mycket kännbarare som, för säkra resultaters vinnande, det för den komparativa språkforskningen måste erkännas vara af största vikt, att ingen enda gren af den gemensamma språkstammen lemnas ur sigte. För att fylla denna lucka, sökte och erhöll författaren till närvarande arbete utväg att på ort och ställe taga kännedom om det rhetoromanska språket, för hvars egendomligheter han nu går att meddela en, ur en mera omfattande redogörelse sammandragen, öfversigt. *

* Innan han öfvergår till sjelfva ämnet, torde han här i möjligaste korthet först böra antyda den yttre rigtning, i hvilken dessa, och några andra med dem sammanhängande forskningar anställdes; helst de här förekommande dialekterna derigenom torde för läsaren framträda i en mer öskådlig geografisk gruppering. Ur några händelsevis öfverkomna, på två olika rhetoromanska dialekter författade böcker hade förf., en längre tid före sin resa, funnit tillfälle att förvärfa sig så pass mycken insigt i språkets formlära och byggnad, som möjlig var utan tillgång till grammatik och ordbok. Han hade genom dessa förberedelser, och genom ordbildningarnas jemförelse med andra romanska muntarters, bragt det åtminstone derhän, att språkets skaplynne var honom bekant, och att han med någorlunda säkerhet borde kunna urskilja rhetoromanskan, äfven der den i någon skiljaktig form lät höra sig, från hvarje annat romanskt idiom, och särskilt — hvarpå här låg stor vikt — från hvarje italiensk folkdialekt. Att språket ej varit, och kanske ej ännu var, inskränkt till endast Graubündeu, låg till förutsättning för resans plan. Vägen togs (om våren 1851) genom Preussen, Sachsen och Baiern, ner till Tyrolen, der, såsom i det följande kommer att visa sig, rhetiska språklemlingar uppsöktes och un-

Språkets namn angifver redan, att det äldre element, hvarmed det romerska här sammansmält, va-

söktes; vidare öfver Botzen, söder om hvilken ort den italienska språkgränsens art och riktning togs i betraktande, ner till Trient, Roveredo, Verona och Vicenza. Norr om Vicenza fick förf. taga kännedom om en derstädes, ej långt från Etschstranden, boende tysk koloni, ursprungligen bestående af tretton smärre byar eller köpingar, nu sammansmält till endast tvenne, Ghiazza och Campo Fontano, med en befolkning af inalles blott 1800 personer; äfvensom han, i bergstrakten norr om Verona, ofvan stränderna af Brenta, nu fick tillfälle att äfven lära känna språket i de så kallade *Sette comuni*, hvilkas innevånare, ända sedan den lärde veronesaren Marzaglias tid, och således nu i mer än tre århundraden, gått och gällt för att vara cimbrer. Språk, lagar och bruk förråda dock, att man äfven här har för sig lemnningar af en sydtysk colonisation: de 30,000 innevånarne i *Sette comuni*, af hvilka dock numera blott de, som bo i de fem orterna, Asiago, Roana, Foza, Rotzo och Canove, hafva ett mer egendomligt tungomål, äro otvifvelaktigt en italianiserad afkomma af tyska flyktingar, som, vid olika tidpunkter och från olika trakter af sydtyskland, här i de södra bergen funnit sin tillflykt. De hafva här, i den skogbevuxna bygden, till en början lefvat som kolare och timmerbyggare, och det är ganska sannolikt, att det sydtyska uttrycket för sistnämnda yrke *Zimberer* (= *Zimmerer*, *Zimmerlente*) varit närmaste anledningen till italienska filologers envisa påstående att de voro, och sjelfva utgäfvo sig för att vara, cimbrer. Denna hypotes, ifrigt försvarad af Marco Pezzo i hans bekanta skrift: *dei Cimbri Veronesi e Vicentini*, har dock äfven inom Italien längesedan funnit vederläggare så väl i Bettinelli, som i en, från sjelfva området af *Sette comuni* bördig fornforskare, Agostino dal Pozzo. — Från Verona fortsatte förf. resan till Padua och Venedig, för att begagna tillfället att på stället studera den venezianska dialekten, hvarifrån han, under en föregående vistelse i Italien

rit ett rhetiskt. Försoningen mellan dessa begge elementer kan antagas hafva försiggått så mycket lät-

(1835—36) blef, genom koleraspärningar, förhindrad. Återkommen till Tyrolen, dit vägen nu togs öfver det af Dante (*Inf. XX. 70—73*) skildrade Peschiera och den af Virgilius och Catullus besjungna Gardasjön (*lacus Benacus*), styrde han kosan upp till Meran, för att längs vestra tyrolergränsen ännu ytterligare följa de rhetoromanska språkspåren, och slutligen på denna väg, i närheten af Nauders och det hemaka passet Finstermünz, inkomma i rhetoromanernas nuvarande förnämsta stambåll, Graubünden. På oländiga stigar hunnen till Martinsbrück (*Pomartino*), passerade han här Inn, och möttes genast på andra flodstranden af romanskt språk. Redan dalen Samnaun, som till sin öfre del tillhör Unterengadin, men till sin nedre Tyrolen, har en romansk befolkning af omkring 380 själar. I Unterengadin besökte förf. nu dess å alpsträckningen längs Inndalen belägna, större och mindre, romanska kyrkobyar, Schleins, Remüs, Sins, Schuols, jemte de gentemot på högra lunstranden belägna orterna Scarl och Tarasp; vidare, å venstra stranden, den högbelägna byn Fettaun (omkring 5000 fot ö. h.), Ardez, Guarda, Lavin, Süs, samt åter på högra stranden, Cernetz, och sökte under dessa bergvandringar, så väl genom samtal med folket som upplysningars vinnande af presterna, hvilka i alla dessa orter, med undantag af Tarasp, voro reformerta, att hämta säker och tillräcklig kunskap i den unterengadinska dialekten. Att med en annan romansk munart jemföra denna erbjöd sig snart tillfälle, då förf. från Cernetz gjorde en utflykt öfver Buffalora (6780 fot ö. h.) till Münsterdalen, och således i sydostlig riktning ånyo berörde tyrolergränsen. En både från unterengadinskan och tyrolerromanskan afvikande, begge likasom förmedlande, dialekt gaf sig här tillkänna, gemensam för alla orterna i denna halvilda dal, af hvilka blott en enda, Münster, är katolsk (ett urgammalt, enligt sägen, från Carl den stores tid der qvarstående benediktiner-nunnkloster, i gamla urkunder kalladt *Monaste-*

tare, som de ingalunda förut voro för hvarandra främmande och heterogena. Ty antingen man med

rium Tuberis, har gifvit dalen dess namn), men alla de öfriga, St. Maria, Valcava, Fuldera, Cierf, Lü, Lusai, Valpaschün och Craistas äro reformerta. Den romanska befolkningen i Münsterdalen uppgafs vara 1670. — Efter återkomsten till Unterengadin återstod nu blott att besöka dess yttersta ort, Brail, tätt invid hvilken gränsen beträdes till Oberengadin. Der, i förra tider, en femhundra fot lång mur skall hafva afskiljt de begge hufvudhälfterna af Engadin, befans nu blott en öfver daldjupet slagen hög bro, *pont alta* l. *pont aut*. Här mötte nu, genast i den första byn, Cinuskel, en annan, starkt utbildad, romansk schweizerdialekt, mindre dock i ordens form än deras uttal afvikande från den unterengadinska. I Scans (Scambia), Zuz, Madulein, Camogasch (l. Campogasch = *campovasto*), Ponte, Bevers, Samaden, Cellerina och Pontresina, äfvensom i St. Moriz, Silvaplana och Sils befans enahanda dialekt rådande. Deremot talade innevånarne i de närbelägna, men af åtskilliga alpgrenar från Oberengadin skiljda, dalarna Poschiamo, Misocco och Bergell (*Prægallia*), äfvensom i den norrut belägna orten Stalla, icke rhetoromanska, utan en dålig italienska, närmast liknande språket i det, nu mera till Italien äfven politiskt hörande Veltlin (*Val tellina*). Då, såsom bekant är, ej blott i hela kanton Tessin, men äfven i en mindre, sydöstlig, del af Uri, befolkningen är italiensk, kan följaktligen den italienska språkgränsen från detta håll bestämmas så, att den, framgående öfver St. Gotthard, följer i östlig riktning sydgränsen af Graubünden, men afskär dess trenne södra spetsar. Hela Oberengadin har den reformerta läran. Dess befolkning, uteslutande romansk, utgör, sammanräknad med Unterengadins, 10,600 innevånare, — ett ringa antal på nära 25 qvadratmil. — Från Oberengadin tog förf. vägen öfver Julierberget (*Mons Julius*), vid hvars norra fot han öfverraskades att finna en italiensk, men till större delen reformert, befolkning i den

de äldre romerska historieskrifvarne (Plinius, Justinus, Livius) anser rheterna hafva varit etrusker,

förenämnda byn Stalla och dess omliggande landskap. Byn sjelf kallas äfven Bivio (*Bivium*), emedan vägen här grenar sig, öfver Septimer till Chiavenna, öfver Julier till Engadin. Sitt andra namn, Stalla (lat. *stabulum*, ital. *stalla*), har den fått såsom en urgammal hvilopunkt för lastdragare, innan de begifva sig uppåt bergen. Intill Stalla stöter i sydvest en enslig, skoglös fjelldal, Avers (fordom Welss) med en protestantisk herdebefolkning, som ej förstår och talar annat än tyska: dess 330 innevånare uppgifvas vara afkomlingar af allemanniska innevånare, sannolikt Walser, som äfven bosatt sig i det inre af Scanfiggerdalen nära Chur. Deremot vidtager norr om Stalla ånyo det rhetoromanska språket, men nu i en helt ny dialekt. Detta är i Oberhalbstein (rom. *Sur seissa*, lat. *supra saxum*), en vidsträckt tvärdal mellan tvenne från Julier och Septimer utskjutande bergarmar, hvilken fått sitt namn deraf, att dess södra del ligger ofvan den väldiga fjellklyfta, som utgör skiljnaden mot landskapet Bergün. Till höger om den väg, som går från Splügen (lat. *spelunca*), men i parallel riktning med densamma, färdades förf. nu den gamla romerska stråkvägen fram genom Oberhalbstein, hvars innevånare uteslutande tillhöra den katolska läran och, utan undantag, äro romanare. En och samma dialekt, men med mer och mer växande germanskt element, befans rådande i dess förnämsta orter: Præsans, Rosua, Sur, Müble, Salux, Reams, Tinzen, Schweiningen och Conters; äfvensom i de angränsande orterna af Albulans öfre floddal: Bergün, Latch, Stuls och Filisur (fordom Falisur = *vallis aurea*). Deremot har Jennisberg, i samma dal, tysk befolkning. Hvad Albulans nedre floddal beträffar, råder förenämnda oberhalbsteinska dialekt, äfvensom katolska religionen, i byarna Schmitten, Alveneu, Surava, Obervatz, Stürvis, Mons, Alvaschein, Tiefenkasten (i romartiden *ima castra*), Brienz och Lenz; hvaremot innevånarne i Wiesen och Mitten äro tyskar och protestanter. Norr om Lenz, och

som, halftannat sekel efter Roms grundläggning, flyktat undan gallerna, från Po-landet uppåt högalperna

sedermera öfver Churwalden ända fram till Chur, herrskar uteslutande det tyska språket. Äfvenså har i den sydväst om Chur liggande Scanfiggerdalen tyskan nu undanträngt den, åtminstone i dalens yttre trakter, ursprungliga romanskan. Sjelfva Chur (ital. *Coira*, rom. *Cuera* l. *Quera*) är, och har, så långt dess urkunder gå tillbaka, varit en tysk stad. Under namnet *Curia Rhetorum* förekommer den från medlet af fjärde seklet, sedan kejsar Constantius der hade haft sitt vinterläger. Den har från sin rhetiska period blott osäkra minnen, och från sin romerska ej synnerligt många. Deremot är det mer än sannolikt, att i förra tider hela den omliggande trakten varit bebodd af rhetoromaner. Euligt säkra vittnesbörd, herrskade deras språk ännu under femtonde århundradet i de norr om staden liggande s. k. "fem byarna" (*die fünf Dörfer*), af hvilkas 5000 innevånare nu ej fins en enda, som talar annat än tyska. Äfven lokálnamnen röja här ofta romanskt ursprung: så t. ex. Masans (rom. *Mal-sauns* = lat. *male sani*) en helt nära Chur belägen ort, der i medeltiden varit en sjukvårds-anstalt; Trimons (*trimontium*) fordom ett slott, i grannskapet af en till de "fem byarna" hörande ort Trimmis, som sträcker sig utefter trenne bergterrasser; Mastrilser-berg (l. Monstrilser = *mons sterilis*); Marschlins, i urkunderna kalladt *castrum Marsilinum* o. s. v. Äfven nordost om Chur, i Prättigau-dalen (*Prätigovia*) mellan bergen Rhetikon och Hochwang, hör man romanska ortnamn, såsom Scesaplana, Valsaina, Luzein (*Lucanum*), Mezzaselva (*media silva*) m. fl., och ännu år 1550 herrskade i de yttre delarna af denna dal romanska språket, som nu af tyskan är helt och hållet undanträngdt. Vänder man sig åter från Chur vester ut, så binner man snart på venstra Rhenstranden en katolsk församling, Ems l. Embs (rom. *Amedes*), hvars samtliga innevånare, till ett antal af 1000, tala romanska. Här begynner den s. k. oberländska dialekten, näst engadinernas den viktigaste i språket, och

och der uppkallats efter namnet på sin anförare
(Tusci duce Rhæto, avitis sedibus amissis, alpes oc-

den enda, utom unterengadinskan, på hvilken tryckta böcker finnas. Under denna låter sig ock den nyssnämnda oberhalbsteinska dialekten, med få undantag, beqvämligen subsumera, likasom oberengadinskan, om blott, framför allt, fonetiska olikheter behörigt iakttagas, visar sig såsom en modifikation af unterengadinskan. För förf. återstod alltså nu att från Chur begifva sig till Oberland (rom. *Sur selva*, ofvan skogen), som begynner vid det ställe, der de begge grenarne af den unga Rhen mötas, det bekanta slottet Reichenau, i hvars fordna uppfostrings-institut fransmännens siste konung, såsom emigrerad hertig af Chartres, under det antagna namnet m:r Chabaud, i åtta månader af året 1793 gaf undervisning i matematik och fransyska språket. Till Oberland räknas nu hela landsträckningen från Reichenau ända upp till byn Chiamut, och inom detta område, sidodalarna inberäknade, lefver fjerdedelen af Graubündens hela befolkning, d. v. s. öfver 24,000 människor, af hvilka de flesta äro romanare och två tredjedelar katoliker. I en och annan trakt, t. ex. Ilanz, råder tyskan jemte romanskan, och visar sig så varit rådande sedan urgamla tider. Den första romanska orten, till hvilken man från Reichenau kommer i sydvestlig riktning, är Trins: innevånarne här, likasom i den dernäst kommande romanska byn Flims, äro alla reformerta. Bland de derefter förekommande orterna, der romanska tungan ännu lefver, må nämnas: Laar, Sagens, Schlevis, Fellers, Ruschein, det urgamla Ilans (lat. *Ilantium*, rom. *Glion*), Strada, Ruvis, Panix, Waltensburg (rom. *Furtiun*), Audest, Brigels, Medels, Tavätsch, det för Graubündens både kyrkliga och politiska historia så minnesrika Truns, Sumvix (lat. *summus vicus*) och den betydande köpingen Dissentis, med sitt ryktbara benediktinerstift. Så väl sydost om Dissentis, i Tavätscherdalen ända upp till Chiamut, som sydvest, i Medelsdalen, ända upp till hospitet St. Maria vid bergspasset Lukmanier, finner man idel romanare. Likaså i flera af

eupavere et ex nomine ducis gentes Rhætorum con-
didere), eller man, med sednare tyska fornforskare

sidodalarna, ända ned ifrån Ilanz, t. ex i Lugnetz, der åter det angränsande landskapet Vals från urminnes tider varit bebodt af tyskar. — I rak sydlig riktning från Reichenau kommer man, på den stora Splügnervägen, öfver det romanska Rheztüns till Domleschgerdalen (*vallis tomiliasca*, orätt förklaradt med *domestica*), der, enligt ortens sägen, de med Rhetus flyktande tuskerna först skola slagit sig ner. Hela dess betydande befolkning är romansk, med undantag af innevänarne i Tuis, Masein och Tschappina, som äro tyskar. Till sin religion äro de för det mesta protestanter. Bland de här förekommande romanska orterna må nämnas, till höger i dalen, Sils, Fürstenau, Scharans, Tomils, Rotels, Paspels, Almens jemte Dusch, Rothenbrunnen, samt, högre upp i bergen, Trans, Feldis och Scheid; på venstra sidan af dalen, der för öfrigt alla de tyska orterna ligga, Razis, Urmein, Tartar, Flerda, Purtein, Sarn och Präz. Äfven i Schamserdalen (lat. *vallis sexamniensis*), som från föregående dal skiljes af den ryktbara *via mala*, är befolkningen romansk och reformert. Dess förnämsta orter äro Zillis (rom. *Ciraun*), Donat, Pigneu, Andeer (ital. *Sessame*) m. fl. Från söder möter nu den vilda Ferreradalen, äfven bebodd af romanare; och då förf. här fann sig vid östra sidan af samma Avers, som han förut på Juliervägen hade berört från vester, hade han således nu besökt hela det romanska språkområdet i Graubünden. Sammauräknad kan den romanska befolkningen här antagas utgöra mer än 40,000 människor, eller nära hälften af hela Graubündens. Man har uträknat, att af 100 innevänare derstädes 38 äro tyskar, 13 italienare och 49 romanare. — Utom i Graubünden finnes i hela Schweiz ej spår af romanare. Deremot har förf., först efter sin hemkomst, lagt märke till, att de protestantiska Valdensernas dialekt i Piemont röjer en stark likhet utom med franskan äfven med rhetoromanskan, att dömma af ett par evangeliers öfversättning, den enda bok på valdenserspråket förf.

(Niebuhr, Ottfr. Müller m. fl.) anser etruskerna, hvilka, enligt Dionysius fr. Halicarnassus, sjelfve kallade sig rasener, ursprungligen hafva varit rhetor*, som, nedstigna från högalperna, undanträngt umbrerna från Italiens öfre slättland, så har i begge fallen, med den stora inflytelse som etruskernas språk hade på bildningen af Roms äldsta, alltid på Italiens egen jord en försmältning af etruskiska och romerska språkelementer tillförene ägt rum, analog med den, som sex eller sju århundraden sednare förnyades i de rhetiska alptrakterna. När de romerska legionerna här, efter förtviffladt motstånd, äntligen 15 år f.

haft tillfälle att se. Titeln är: "Li sént Evangilé de Notre Seigneur Gesu-Christ, counforma Sént Luc et Sént Giann: Rendu en Lengua Valdesa par Pierre Bert." — Då förf., efter någon tids vistelse i Chur, och efter att i återvägen hafva berört kantonerna Appenzell och St. Gallen, sedermera uppehöll sig ett par veckor vid universitetet i Bonn, fick han der tillfälle att framlägga hufvudresultaterna af sina under resan gjorda rhetoromanska språkforskningar för prof. DIETZ, som för sitt under arbete varande stora romanska lexicon genast med nöje täcktes begagna en och annan upplysning. Så väl för denne utmärkte filolog, som för de män, hvilka i Graubünden välvilligt befordrade ändamålet af förf:s resa, och bland hvilka han särskilt har att minnas pastor J. Couradin i Cernetz, pastor J. Mennj i Samaden, pastor N. Vital i Pontresina, herr v. Mohr, professorerna Battaglia och Schellibaum m. fl. i Chur, begagnar han här tillfället att uttrycka sin förbindelse, på samma gång han tacksamt erkänner det bidrag af 800 rdr b:co, hvarmed, å riksens ständers anslag för vettenskapliga resor, förf. blef i och för ifrågakvarande forskningar understödd.

* Namnet *Pastor* förekommer först hos Polybius.

Kr. f. anförda af Drusus, Augusti styfson, lyckades att kufva ett folk, der männerna hellre offrade sig åt döden än trälldomen (*devota morti pectora liberae* sjunger om dem Horatius), och mödrarna mot fiendens spjut slungade sina barn, hellre än att se dem lefva ofria, funno de här före sig ett språk, af hvilket deras eget fordom tagit intryck, och på hvilket detta nu i sin ordning fick tid att verka tillbaka under de mer än fyrahundra år, som romerska herraväldet öfver Rhetien fortfor. Att i det nya tungomål, som genom amalgamering af segrarnes och de besegrades efterhand nu uppkom, också äldre beståndsdelar, än de etruskiska, till någon del ingått, är, äfven om de numera synas utplånade, så mycket mer att förmoda, som rheterna ej varit landets urinnevånare och, af sin fordna konflikt med dessa — de må nu hetat Lepontier eller Taurisker — sannolikt ej kunnat undgå att behålla märken i sitt språk. Förvildats hade tvifvelsutan detta äfven genom ödsligheten och den hårda naturen i dessa afskiljda snöberg, och lifligt påminnes man ännu i dag hos rhetoromanerna om den skildring, som Livius gör af deras förfäder: *loca ipsa eos efferarunt, ne quid ex antiquo præter sonum linguæ, nec eum corruptum retinerent* (V. 33).

Det rhetoromanska språket, sådant det i vår tid kvarlefver och ännu talas af minst 50,000 människor (af hvilka 10,000 utom Graubünden) delar

sig, enligt hvad närvarande afhandling kommer att visa, såsom skriftspråk i tvenne stora hufvuddialekter: den romonska i sydvestra och södra Graubünden, den ladinska i sydöstra Graubünden och en del af vestra Tyrolen. Den romonska åter har tvenne folkdialekter: den oberländska eller surselviska (som sammanfaller med skriftspråket) och den oberhalbsteinska. Den ladinska har trenne ännu mer skiljaktiga folkdialekter: den oberengadinska, den unterengadinska (som sammanfaller med skriftspråket) och tyroler-romanskan. Öfvergången mellan de begge sistnämnda ladinska underdialekterna bildar Münster-dialekten i östra Unterengadin. Ehuru väl nu egentligen fråga här blott kan blifva om en sammanställning af skriftspråkets tvenne hufvuddialekter, skola, i den mån nödigt och möjligt är, äfven några upplysningar lemnas om de dialekter, som endast lefva i folkets mun.

I.

Rhetoromanska språkklemningar i Tyrolen.

Det gamla Rhetien (*Rhætia*) omfattade, som bekant är, ej blott det rhetiska höglandet, utan hela landsträckningen från Rhens källor ner till de norriska alperna: det skiljde Italien från Vindelicien, ja omfattade, i sin vidsträcktare mening, äfven sistnämnda land. I öster och norr sköt det således

vida utöfver det nuvarande Graubünden*. Också är det ej blott inom gränserna af denna schweizerkanton som rhetoromanska språket lefvat och ännu lefver. Att i en icke altför aflägsen tid befolkningen i åtminstone de vestra delarna af det österrikiska Tyrolen varit romansk, kan man redan sluta af de så ofta der förekommande romanska lokalsnamnen. Detta gäller i synnerhet om stränderna af Eissach** och Etsch. Man märker att romanskan blifvit undanträngd, men här och der ännu söker sig luft. Och följer man den stora stråkvägen från Brixen till Botzen, men afviker vid Klausen åt sidan inåt Grödnerdalen, befinner man sig med ens bland en rhetoromansk befolkning, den man finner sträcka sig äfven in i det angränsande distriktet Enneberg. Man är ännu ett godt stycke norr om den italienska språkgränsen, som först vidtager på andra sidan om Botzen: man är ännu omsluten af det tyska språkområdet, och på en gång hör man sig omgifven af ladinier. Det är så, som innevånarne i Gröden och Enneberg sjelfva med ett gemensamt namn kalla

* Så, och icke med *dt*, skrifva schweitzarne sjelfve kantonsens namn. På romanska heter den *Grischun* (fr. *Grison*).

** Floden *Eissach*, som upptrinner ur en varm källa på höjden af Brenner, heter der i tyskarnes munn *die Heissach*. Dess hybrida namn "*die heisse acqua*" antyder symboliskt sammansmältningen af det germanska och romanska elementet, just på den naturliga gränshöjden mellan Tyskland och Italien. Ändelsen *ach* (*acqua*) har ingått i flera tyska flodnamn (Goldach, Salzach o. s. v.).

sig*. Tillsammans bilda de inom österrikiska Tyrolen en för sig egen romansk nationalitet, och tala ett språk, som, i begge orterna något olika, men dock helt närbeslägtadt, icke är italienska, och ännu mindre tyska, utan ganska bestämdt gifver sig tillkänna såsom en dialekt af samma rhetoromanska idiom, som ännu lefver i Graubünden. Sammanräknad utgjordes ännu 1851 denna tyroler-romanska befolkning af 10,400 menniskor, af hvilka 6,950 i Enneberg och 3,450 i Gröden. Grödnerboerna, som äro konstnärer i trädsnideri och med sina arbeten i den vägen drifva en vidsträckt, någon gång transatlantisk handel, röja en stor lätthet att lära sig främmande språk. Deras eget (*la rusneda de Gardaina*** är dem en nyckel till de öfriga romanska. Man har exempel på bönder i Gröden, som under sina handelsresor lärt sig tala ganska väl både italienska, spanska, portugisiska och fransyska. Deras ärfda tungomål, vid hvilket de envist hålla fast, saknar ej uttryck för konkreta föremål, men är ordfattigt i frågan om abstrakta. För dessa låna de då benämningar, men — underligt nog — sällan ur italienskan, som, efter hvad man skulle tycka, närmast låg dem tillhands,

* Det särskilta namnet för innevänarne i Enneberg är *Badioten*.

** *Rusneda* l. *ruschneda* språk, af *ruschnè* tala, på badiotiska *raschonè* (jfr. fr. *raisonner*). Inom Grauhünden heter samma ord på romonska dialekten *ruschanar*, på ladiniska *radschunar* l. -er. Ital. *ragionare*, lat. *rationari*.

utan vida oftare ur tyskan. Så t. ex. *la fernunft**. Öfverhufvud råder här, likasom i Graubünden, en stor antipati å rhetoromanernas sida mot italienarne**.

På ladinska språket i Tyrolen har ännu aldrig en tryckt bok funnits. Utan stöd af något slags litteratur, och med daglig påtryckning af tvenne angränsande, sinsemellan heterogena idiomer, skall det sannolikt innan kort dö ut i Gröden och Enneberg, såsom det redan gjort i Taufersdalen, der nu blott ålderstigna personer tala romanska, men hela den yngre generationen tyska. Enahanda är fallet med tvenne andra, ännu för tjugu år sedan, fullt romanska orter: abbotstiftet Beutelstein och den del af Pusterdalen, som innefattas under benämningen Hintergrund. För jemförelse med de öfriga romanska munarterna torde emellertid några underrättelser om Grödnarspråket — det jemförelsevis mest utbildade af de begge tyroler-ladinska dialekterna — här ej vara utan intresse.

* Inom det österrikiska väldet inkräktar tyskan mer och mer på sjelfva italienskan. Se här ett exempel bland många. På den tryckta postkungörelsen i Trient stod, bland annat, att läsa: "*L'inscritto ha diritto al carico di venti funti. Per ogni funto in più dovrà poi pagare.*" Det tyska ordet *Pfund* (det lat. *pondus*) har således nu återvändt till Italien under formen *funto* (i st. f. *libra*).

** Denna går hos engadinarne derhän, att, ehuru åsnor vore förtäffligt användbara i deras branta och hala bergstigar, de envisas att uteslutande nyttja hästar, just derföre att italienarne komma öfver till dem med åsnor, hvilket de allvarsamme romanarne finna högst löjligt.

Rhetoromanska språkets dialekter.

2

Andra Delen

som med vidtberömda Filos. Fakultetens tillstånd

under inseende

af

MAG. CARL WILHELM BÖTTIGER

**E. O. Professor i Moderna Litteraturen,
En af de Aderten i Svenska Akademien m. m.**

kommer att offentlig försvaras

af

CARL AUGUST TITZ

Holm.

på Gustavianska Lärosalen d. 25 Maj 1853

p. v. t. o. m.

UPSALA

Wahlström & C. 1853.

THESER.

I.

Att i likhet med äldre franska filologer (PERION, ESTIENNE m. fl.) härleda det franska språket ur det grekiska, röjer stor obekantskap med det romanska språkssystemet i allmänhet och särskilt med lagarna för dess ljudförändringar.

II.

Nekas kan ej, att i franska språket grekiska ord förefinnas till ej ringa antal; man bör blott skilja mellan dem, som ursprungligen ingått i språkets daning, och dem, som under dess utveckling inkallats såsom lån.

III.

Endast de sednare äro hämtade omedelbart ur grekiskan: de förras väg till Frankrike från Grekland har städse gått öfver Italien.

IV.

Då vi ej äga hela den romerska litteraturen i behåll, kan ej heller vår kännedom om latinets alla tillgångar vara fullständig. Ett medel att vidga denna kännedom ligger i de romanska språkens komparativa studium. Först i dessa språk har ock romarspråkets rika bildsamhet fullt trädt i dagen.

A. Grödnerdialekten (*la rufneda de Gardäina*).

Grödens befolkning, i allmänhet skrifkunnig, har i skrift fixerat sitt språk något mer efter italienska orthografien än fallet är med romanarne i Graubünden. Utöfver italienska alfabetet begagnar Grödnerspråket vokalerne *y* (här uttalad som i spanskan), *ä* och *ö*, samt konsonanterna *k* och *x*. *H* finnes, men hörs icke. *B* utsäges såsom *v*, *v* deremot såsom ett lent *b* t. ex. *fever* (läs *feber*) smed (lat. *faber*). *C* och *g*, *ch* och *gh* uttalas som i italienskan. Ett egendomligt uttal, närmast liknande *ch* i norditalienska folkdialekterna (t. ex. i den omkring Trient och Nonsberg) har det ofta förekommande ljudtecknet *tg* t. ex. *vatgia* ko (lat. *vacca*), *tiang* hund (lat. *canis*), *tgiavall* häst (lat. *cavallus*). För beteckning af ljudet *sch* skall i det följande typen *ſ* användas.

Språket har blott tvenne genera. Den bestämda maskulina artikeln är i sing. *'l*, till sina böjningar lika med den italienska *il*, utom att i nom. och acc. *i* är ersatt med apostrof och att gen. vanligen har *d'l* i stället för *del*. Sin plurala form har den lika med *i* i italienskan. Den bestämda feminina artikeln *la* sammanfaller äfvenså i sing. med den motsvarande italienska, endast att gen. sammandrages från *della* till *d'la*. Deremot är dess plurala form icke *le*, som i italienskan, utan aldeles lika med formen för singularis. Framför vokal apostroferas den

alltid i begge numeri t. ex. *l'antgia* anka (lat. *anas*)
pl. *l'antgies*; deremot *la nidla* rigel, pl. *la nidlés*.

Den obestämda artikeln är i masc. *ung**, fem. *una*, och böjes med casustecknen *di* och *a* efter italiensk typ. Förenad med ett substantivum, har den i masc. nom. och acc. den förkortade formen *N'*, (t. ex. *N'mutt*, en gosse), gen. *d'ung*, dat. *a'ung* (hvarvid *u* knapt höres); fem. nom. och acc. *na* (t. ex. *na mutta*, en flicka) gen. *d'na*, dat. *a'na*. — Börjas substantivum med vokal, blifver formen sålunda:

	Masc.	Fem.
Nom. och acc.	<i>n'amik</i> en vän.	<i>n'ana</i> en själ.
	gen. <i>d'n'amik</i>	<i>d'n'ana</i>
	dat. <i>an'amik</i>	<i>an'ana</i>

I substantivernas pluralformer företer Grödnardialekten en inom romanska språkområdet högst ovanlig mångfald. Lämpligast torde denna kunna sammanfattas under följande hufvudbestämmelser, från hvilka undantagen straxt efteråt skola angifvas.

1. Feminina substantiva, som i singularis ännas på *a*, bilda pluralis på *es*, t. ex. *La cudria* plogen, *la cudries* plogarna; *l'affa* apan, *l'affes* aporna. Några af de till denna klass hörande substantiverna må här anföras, för att på samma gång lemna prof af språkets ur tyskan uppblandade ordför-

* Efter *n* höres *g* blott som ett nasalljud, liknande slutljudet i de fransyska orden *main*, *faim* o. s. v.

*råd**: *äura* timme, *ur*, *anda* äldre qvinna, *ästla* vedträd, *ava* farmor, mormor, *bala* kula, *bara* bär, *bauda* bleck, *bleita* glädje, *brama* grädde, *broda* smuts, *biösa* får, *bagana* öfverrock, *banäa* lögn, *botgia* mun, *bozza* flaska, *brötgia* nagel, *britula* fickknif, *blava* säd, *canzla* predikstol, *caretta* vagn, *coda* svans, *colla* lim, *cunna* vagga, *crosa* l. *stlosa* skal på frukt, *corda* streck, *coppa* köpp, *fat*, *cazzina* hufva, *cäutra* täcke, *cäuta* afgift, *cassa* kust, *castagna* kastanj, *cazzuela* murarstöt, *cuega* kokerska, *cana* käpp, *cuessa* lär, *dasa* strå, *dota* hemgift, *egua* örn, *edla* synål, *ela* vinge, *eva* päron, *esia* vinbär, *fana* stekpanna, *faniölla* flicka, *funtana* källa, *frieda* jerngaller, *faräna* mjöl, *furketta* gaffel, *fläura* blomma, *forba* färg, *fava* böna, *fösta* högtidsdag, *falda* veck, *skrynkla*, *fossa* graf, *fuju* flicka, *fäurtgia* galge, *fuera* larm, *giatta* katta, *giallina* höna, *giamia* fot, *ben*, *gobba* puckel, *gabbia* fogelbur, *gaia* kaja, *gotta* droppe, *gola* lusta, *jerba* gräs, *kerta* papper, *läsa* fnöske, *lana* ull, *luna* måne, *lampa* lampa, *lättra* bref, *lintierna* lykta, *löttiäria* säng, *luäsa* släde, *lägna* ved, *lägua* tunga, *liagna* korf, *lösura* lemm, *lösa* sken, *maisä* bord, *matta* toka, *mansa* kalf, *monäida* mynt, *moäa* fluga, *niblä* moln, *nutgia* nöt, *ondla* nagel, *pastura* vindspel, *pista* bikt, *pizza* topp, *roda* hjul, *rola* kikare, *raida*

* Då här frågan närmast är att gifva ett begrepp om språkets material, lemnaas tills vidare ordstammen å sido:

krökning, *rueta* ris, *ristla* trädspån, *ravisa* rot, *razza* sot, *rozza* skinkmärr, *rufneda* språk, *roa* stenrös, *sabia* rabatt, *sada* lördag, *sabla* sabel, *säida* gränsten, *solba* salva, *silba* stafvelse, *siella* råg, *surica* råtta, *subla* sömm, *säifla* löfskära, *sia* smedsåg, *scorza* bark, *siena* buske, *spiglietta* list, kant, *söira* af-ton, *sosta* fjäder i lås, *seva* pelare, *suffa* mos, *slappa* nationaldrägt, *skirlatta* ekorre, *šipa* skifva, *fönsterglas*, *fela* stig, *šoppa* soppa, *fossa* nattkappa, *šintla* takås, *šlitta* släde, *šcatula* ask, *šabla* axel, *štlera* spänne, *štria* hexa, *štalla* stall, *štöilla* stjärna, *štua* stuga, *kammare*, *štänta* nöd, *štangia* stång, *štreda* väg, *täurta* torta, *tinta* bläck, *truga* låda, *tråg*, *tänaja* tång, *telpa* mal, *tupa* dufva, *töilla* tyg, *lärift*, *tierra* jord, *tjaša* jagt, *taša* fodral, *tizza* eldgnista, *tuaja* bordsduk, *tgäriösa* körsbär, *tieca* stångpiska, *tgantia* sång, *tgiana* hynda, *tgäuura* get, *tgesa* hus, *tjavalla* sto, *tgiampana* klocka, *tgiampanälla* liten klocka, *tgiauza* strumpa, *tgimäisa* skjorta, *tgia-döina* råtta, *vita* lif, *vela* val, *vaina* åder, *vierra* krig, *vändetta* hämnd, *vatgia* ko, *versura* frukt, *vätta* band, *uräcella* öra, *ua* drufva, *zuma* trädgårdsredskap.

Undantag äro: a) *oma* moder, pl. *omangs*; *mutta* flicka, pl. *muttangs*; *fänna* qvinna, pl. *fännangs*; *fia* dotter, pl. *fiangs*.

b) Feminina, som före ändelsen *a* hafva *e*, *ä*, eller *ö*, ändra i pl. *a* till *jes*, t. ex. *frea* smul-

tron pl. *frejes*; *ea* loge, *brea* byxa, *manea* hacka, *formäa* läst, *garnäa* qvast, *bröa* bräde m. fl.

c) Maskulina, som i sing. ändas på accentueradt *a*, bilda sin pluralis på *äi*, t. ex. *fujä* lefver, *fujäi*; *tublä* hylsa, *mertgiä* kontrakt, *pitgiä* synd, *prä* äng.

d) Feminina, som ändas på accentueradt *a*, bilda sin plur. på *ees*, t. ex. *L'auritå* sanning, pl. *L'auritees*; *fausitå* falskhet, *autoritå* myndighet, *raritå* sällsynthet.

2. Alla substantiva, som i sing. ändas på *p*, *m*, *r*, *f*, eller *ä*, bilda sin pluralis med tillägg af *es*, t. ex. *drap* kläde, pl. *drapes*; *corp* kropp, *bolp* räf, *grep* förmyndare, *erp* arfvinge, *tgiamp* åker, *grop* knut, *stlop* bössa, *cräp* bergklippa, *uem* man, *inuem* namn, *tram* bjelke, *fum* rök, *stram* strå, *ram* gren, *cujam* sulläder, *löclam* orenlighet, *tajär* tallrik, *mur* mur, *fier* jern, *pöir* päron, *cuer* hjerta, *pitgiadäur* syndare, *muradäur* murare, *zumpradäur* timmerman, *sartäur* skräddare, *forestiür* främling, *läur* arbete, *judiär* jude, *doläur* plats, *cräuf* kors, *braf* aln, *arm*, *buf* hål, *fau* lia, *uf* dörr, *mä* gård, *pä*f tåg, *pai* land, *fnä* trefot, pl. *fanäes*; *molinä* mjölnare, *calighä* skomakare, *bökä* slagtare, *formiä* myrstack.

Undantag: a) *la sor* syster, pl. *la sorangs*.

b) Substantiva, som i sing. näst före ändelsen *r* hafva *e*, bilda pluralis på *i*, t. ex. *liber* bok, pl. *libri*; *liöver* hare, *sever* smed, *keder* tafvelram, *pin*-

ter målare, samt *slosser* smed, *tisler* snickare, *sneider* skräddare, m. fl. från tyskan lånade ord.

3. Substantiva, som i sing. slutas på nasalljuden *ang*, *äng*, *eng*, *ing*, *ong*, eller *ung*, bilda sin pluralis genom tillägg af ett *s*, som blott svagt höres t. ex. '*L pang* brödet, pl. *i pangs*; *busäng* m. nöd, *catreng* m. penning, *fadong* f. sked, *giasung* m. fastedag, *mang* f. hand, *läng* m. träd, *malang* m. djefvul, *tgiang* m. hund, *muling* m. qvarn, *manaring* m. bila, *stönting* m. tarm, *skring* m. skrin, *ving* m. vin, *using* m. granne, *ling* m. lin, *stuping* m. veke, *tgiaming* m. rökfång, *sumling* m. tvilling, *magong* m. magen, *formentong* m. korn, *lusong* m. skymf, *masong* f. kammare, *resong* f. rätt, *verzong* m. trädgård, *tgiaſtong* m. korg, *turzong* m. halmkärve, *bordong* m. trasa, *divoziong* f. andakt, *uraziong* f. bön, *butong* m. knapp, *lung* f. ljus, *dang* m. skada, *fäng* m. hö, *sablong* m. sand, *bocong* m. bit, *tgiantong* m. hörn, *dösdeng* m. groll, *castrong* m. gumse, *seling* m. hvete, *pantang* m. gatsmuts, *bastong* m. alnmått, *souſing* m. plommon m. fl.

4. De flesta substantiva, som i sing. ändas på *e*, bilda sin pluralis genom tillägg af ett skarpt *f*. De, som redan i sing. ändas på *s*, och de som i sing. ändas på *z*, utbyta i pl. dessa bokstäfver mot *f* och *c*, hvilket höres såsom *tsch*, t. ex. '*L pere* fadren, pl. *i peref*, '*l mus* ansigte, *die*, *iddie* Gud, *piöne* kamm, *orde* korn, *pröve* prest, *lere* tjuf, *mane* stjelk,

tume fuktighet, *nöine* farfar, *töfere* väfvare, *cule* källare, *sas* sten, *nes* näsa, *os* ben, *mäns* månad, *bos* kyss, *poz* fat (pl. *poc'*), *fonz* mark, *botten*, *cuz* smyginkel, *daz* tull, *noz* gagn, *skörd*, *piz* vinkel, *puz* stank, *viz* vana, *bigex* afträde.

5. Nästan alla substantiva, som i sing. ändas på *t*, bilda sin pluralis genom tillsats af *g*, och de som i sing. ändas på *k*, utbyta i pl. *k* mot *tg*, t. ex. *mufat* åsna, pl. *mufatg*; *fit* ränta, pl. *fitg*; *bäk* bock, pl. *bätg*; *vänt* vind, *bagott* vädur, *giat* katt, *sigat* sågknif, *skritt* skrift, *tgiant* värme, *matt* narr, *baratt* irring, *debit* skuld, *patat* potatoes, *agut* spik, *liät* bädd, *baräut* blodkorf, *fust* käpp, *gott* dricksglas, *krist* krucifix, *döit* finger, *fazzolätt* näsduk, *put* barrträd, *minut* ögonblick, *crott* groda, *frutt* frukt, *spavänt* förskräckelse, *fant* dräng, *gosse*, *lat* mjölk, *lott* lod, *rebök* spetsfundigt svar, *flok* snöflock, *sak* säck, *tok* bit, *stycke*, *drok* vattentråg, *ho*, *bank* bänk.

Undantag äro: *mutt* gosse, pl. *muttongs*; *amik* vän, pl. *ami*; *luck* ort, pl. *lue*; *bosk* skog, pl. *bof*.

6. Nästan alla substantiva, som i sing. ändas på *et* eller *il*, bilda pluralis genom utbyte af *l* mot *i*; de på *al* hafva pluralis på *äi*; de på *öl* hafva pluralis på *öi* eller *iöi*, t. ex. *dödel* fingerborg, pl. *dodei*; *badil* skofvel, *tgiaval* häst, *mantöl* mantel, *ac'el* stål, *spödel* hospital, *bukel* kruka, *pokal*, *stivel* stöfvel, *aghel* vattenränna, *mel* smärta, *spinel* rygg, *tgiazel* sko, *cotel* skurk, *tgiampanil* torn, *fil* tråd,

gial tupp, *bal* dans, *cul* bakdel, *mul* lastdjur, *ucöl* fogel, *vadöl* kalf, *fumöl* hakelugn, *curtöl* knif, *flöl* vagnstistel, *tgiapöl* hatt, *ciöl* himmel, *vasöl* fat, (*vasöl da mort* likbår, *vasöl d'eves* bikupa), *cadröl* tegel, *purcöl* svin, *tgiaväl* hår, *martöl* hammare, *cervöl* hjerna, *pänöl* pensel. Likaså *col* hals, pl. *coi*.

De substantiva åter, som i sing. hafva en konsonant framför sluthokstafven *l*, bilda sin pluralis genom tillägg af *i*, t. ex. *zötl* trädspån, *säitl* vinmått, *tortl* skruf, *kiödl* kägla, *badl* vada, *kokl* spöke, *snodl* knä, *spiödl* spegel, *kitl* kjol, *uedl* öga. Likaså bilda *angiul* engel och *pericul* fara sin pluralis blott genom tillägg af *i*.

7. De flesta substantiva, som i sing. ändas på *f*, (hvilket, som förut är sagdt, höres såsom det tyska *sch*) äro i pluralis oförändrade t. ex. *pef* fisk, *annef* and, *kälef* kalk, *polef* tumme.

Anomal pluralbildning förekommer hos följande ord: *bo* ox, pl. *bues*; *fī* son, pl. *fions*; *cöir* vaxljus, pl. *cöiref*; *candeliär* ljusstake, pl. *candeliäref*; *berba* farbror, pl. *berbef*; *corn* horn, pl. *corn*; *an* år, pl. *agni*; *coller* sängtäcke, pl. *colleref*; *non* fadder, pl. *nongn*; *di* dag, pl. *dis*; *fra* broder, pl. *fredef*; *möil* äple, pl. *möiles*; *pöll* hud, pl. *pöves*; *cocull* speck, pl. *cocui*; *tlö* nyckel, pl. *tlöves*; *tgiö* hufvud, pl. *tgiöves*; *pö* fot, pl. *pief*; *uef* ägg, pl. *ueves*; *ruf* bäck, pl. *ruves*; *ref* rofva, pl. *reves*; *nöif* snö, pl. *nöoves*; *nierf* nerv, pl. *nierves*; *läuf* varg,

pl. *läuues*; *e'of* blomsterqvast, pl. *e'ofes*; *mont* berg, pl. *montes*. Såsom bevis på hur mycket allmännare masculinum är i språket än femininum, må nämnas, att bland alla de nyss uppräknade anomala orden blott fyra (*pöll*, *tlö*, *uöif* och *mont*) äro feminina. När bemärkelsen ej hindrar det, nyttjar Grödnarn gerna alla ord som maskulina, blott de ej ändas på *a* eller *iong*.

Adjektivum. Som dettas böjningar till en del bero på den plats det intager i en sats, bör först erinras, att Grödnarn vanligtvis sätter adjektivum efter substantivum, t. ex. *La vödla mälcontenta*, den missnöjda gumman, *la lägna mola*, den våta veden, *'l ciöl sniblä* den mulna himmelen, o. s. v. Blott följande adjektiver stå före sina substantiver: *bong* god, fem. *bona*; *rie* elak, f. *ria*; *böl* skön, f. *bölla*; *burt* ful, f. *burta*; *grand* stor, f. *granda*; *pitl* liten, f. *pitla*; *vödl* gammal, f. *vödla*; *puere* fattig, f. *puera*; *bra* duktig, bra, f. *bravia*; *sklöt* dålig, f. *sklöta*. Sålunda säger man: *Na bona mürenda* ett godt middagsmål, *na bölla fläura* en vacker blomma, *n' sklöt mutt* en stygg pojke, o. s. v. Begynner substantivum med en vokal, så får det föregående adjektivum apostrof, t. ex. *Na böll' öilla* ett vackert fruntimmer, (eg. en vacker hon), *n' puer' uem* en fattig man, *na bon' anda* en god fru.

Om nu adjektivum står före sitt substantivum, så uttryckes dess feminina böjning, både i sing. och plur., genom ändelsen *a*; står det åter efter sitt

substantivum, så bildas dess pluralis efter samma lagar, som gälla för substantiverna. Det beror således då på adjektivets ändelse i sing, hur dess pluralis skall bildas. Således: f. *contenta* nöjd, pl. *contentes*; *truep* mycken, pl. *truepes*; *scur* mörk, pl. *scures*; *pläng* full, pl. *plängs*; *puere* arm, pl. *pueres*; *rot* sönderbruten, pl. *rotg*; *döibl* svager, pl. *döibli*; *böl* skön, pl. *böi*; *murtäl* dödlig, pl. *murtäi* o. s. v. Exempel: *la bona cöina* den goda qvällsvarden, pl. *la bona cöines*; *la vödla fänna* den gamla pvinan, pl. *la vödla fännangs*; *'l pra sut* den torra ängen, pl. *i präi sutg*; *'l möil madur* det mogna äpplet, pl. *i möiles madures*; *la vatgia grassa* den feta kon, pl. *la vatgies grasses*; *la biösa megra* det magra fåret, pl. *la biöses megres*, o. s. v.

Såsom prof på språkets adjektiver må följande här anföras, med bifogad feminalböjning: *Blank*, *blantgia*, hvit; *fosk*, *fosä*, svart; *brum*, *bruma*, blå; *värd*, *värda*, grön; *ghiel*, *ghiela*, gul; *cuc'ung*, *cuc'äna*, röd; *ross*, *rossa*, brun; *gris*, *grisa*, grå; *scur*, *scura*, mörk; *tlér*, *tléra*, klar; *linous*, *linousa*, ljus; *grand*, *granda*, stor; *pill*, *pilla*, liten; *curt*, *curta*, kort, *lärk*, *lärgia*, bred; *strent*, *strenta*, trång; *sott*, *sotta*, djup; *studiä*, *studiedä*, lärd; *ignorant*, *ignoranta*, okunnig; *contänt*, *contänta*, nöjd; *liögher*, *liögra*, glad; *tgiär*, *tgiära*, kär, dyrbar; *sauri*, *saurida*, nedlåten; *murtäl*, *murtälla*, dödlig; *giust*, *giusta*, rättvis; *ingiust*, *ingiusta*, orättvis; *sönziär*, *sön-*

ziära, uppriktig; *faus*, *fausa*, falsk; *fred*, *freda*,
 lat; *san*, *sana*, frisk; *amalä*, *amaleda*, sjuk; *stärk*,
stärja, stark; *melsan*, *melsana*, sjuk; *rik*, *rika*, rik;
fortunä, *fortuneda*, lycklig; *jäun*, *jäuna*, ung; *vödl*,
vödla, gammal; *maridä*, *marideda*, gift; *damaridä*
 (mask. och fem. lika) ogift; *mort*, *morta*, död; *däuc'*,
däuc'a, söt; *ese*, *esia*, sur; *braus*, *brausa*, bitter;
sala, *saleda*, salt; *insäus*, *insäusa*, osaltad; *madur*,
madura, mogen; *melmadur*, *melmadura*, omogen;
valif, *valiva*, lik; *lösier*, *lösiera*, lätt; *pösok*, *pö-*
sotgia, tung; *dur*, *dura*, hård; *monäföl*, *monäføla*,
 mjuk; *pleng*, *pleina*, full; *uet*, *ueta*, tom; *prest*,
presta, (äfven *snöll*, *snölla*), skyndsam; *intier*, *in-*
tiera, hel; *rott*, *rotta*, bruten; *zarä*, *zared*, söndrig;
sut, *suta*, torr; *mol*, *mola*, våt; *nuef*, *nueva*, ny;
serä, *sereda*, tilltyckt; *daviert*, *davierta*, öppen; *pos-*
sibl, *possibla*, möjlig; *ersfamä*, *ersfameda*, hungrig;
matt, *matta*, tokig; *acort*, *acorta*, blygsam; *aut*,
auta, hög; *bas*, *bassa*, låg; *turond*, *turonda*, rund;
keder, *kedra*, fyrkantig; *gross*, *grossa*, tjock; *sotill*,
sotilla, tunn; *stort*, *storta*, krokig; *indret*, *indreta*,
 rak; *grass*, *grassa*, fet; *mcgher*, *megra*, mager; *sek*,
setgia, torr; *puek*, *puetgia*, knapp, föga; *tänder*,
tändra, vek; *tgiant*, *tjauda*, varm; *fräid*, *fräida*,
 kall; *tiöbe*, *tiöbia*, ljum; *ghert*, *gherda*, stark; *tu-*
me, *tumia*, fuktig; *nett*, *netta*, snygg, ren; *paz*,
pazia, oren; *fresk*, *fresa*, frisk; *superbä*, *superbia*,
 stolt; *uml*, *umla*, ödmjuk; *devot*, *devota*, andäktig;

ariéoul, ariéoula, gräslig. (Såsom adverbium nyttjadt, betyder detta ord ganska, mycket, t. ex. *ariéoul burt* mycket ful, *ariéoul fred* ganska lat).

Adjektivernas komparation sker endast genom att framför positivus sätta *plu*, för att bilda komparativus, och *'l plu*, för att bilda superlativus. I sednare fallet deklineras artikeln som vanligt, t. ex. *Ghert stark, plu ghert starkare, 'l plu ghert starkast, Grove rå, plu grove, 'l plu grove, Bölla den sköna, plu bölla, la plu bölla.*

Anomal komparation förekommer vid: *Grand stor, maſer, maſera större, 'l maſer, la maſera störst; Pül liten, mänder, mändra mindre, 'l mänder, la mändra minst; Bong god, miour, mioura bättre, 'l miour, la mioura bäst; Truep mycken, plu mer, 'l plu mest; Puek knapp, mancül mindre, 'l mancül minst; Rie ond, piäc' sämre, 'l piäc' sämst.*

Räkneorden. Cardinalia:

Ung, doi, fem. does, träi, kater, c'ink, sies, sött, ott, nueſ, diöſ, undüſ, dodäſ, tredäſ, kator-däſ, kindäſ, söidäſ, döſösött, döſdott, döſnueſ, vint, vintung, vintedoi, o. s. v. tränta, karanta, c'inkanta, sössanta, söltanta, ottanta, novanta, c'änt, mille.

Ordinalia:

'L prim, la prima, 'l second, la seconda, 'l terz, la terza, 'l quart, la quarta, 'l quint, la quinta, 'l sest, la sesta. Längre går Grödnarn sällan i ordi-

nalía, utan nyttjar sedan omskrifning: *Jö song sui sött*, jag är den sjunde, *'l je sui undä* han är den elfte. — Vid multiplication nyttjar han ordet *jede* (i engadinskan *gada*) pl. *jedes*. — Likaså: *ung jede en gång, doi jedes, kater jedes, vint jedes, karanta jedes, c'änt jedes* o. s. v.

Pronomina Personalia:

Första person.

<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>
nom. <i>Jö jag,</i>	<i>Nous vi,</i>
gen. <i>Mie</i>	<i>Noft</i>
dat. <i>A mö</i>	<i>A nous</i>
acc. <i>Mö</i>	<i>Nous</i>

Andra person.

n. <i>Tu du</i>	<i>Vo J</i>
g. <i>Tie</i>	<i>Voft</i>
d. <i>A Tö</i>	<i>A vo</i>
a. <i>Tö</i>	<i>Vo l. vö</i>

Tredje person.

n. <i>'L han, La l. öilla hon,</i>	<i>Öi</i>	<i>Öilles de,</i>
g. <i>D'äl</i>	<i>d'öilla</i>	<i>D'öi D'öilles</i>
d. <i>A äl</i>	<i>a öilla</i>	<i>A öi A öilles</i>
a. <i>'L</i>	<i>la</i>	<i>Öi Öilles</i>

Reciprocum: *Sö sig.*

Possessiva:

<i>Maskul.</i>	<i>Fem.</i>
<i>Mie min 'l mie</i>	<i>mia la mia</i>
<i>Tie din 'l tie</i>	<i>tia la tia</i>
<i>Sie sin 'l sie</i>	<i>sia la sia</i>
<i>Nost vår 'l noft</i>	<i>nosta la nofta</i>
<i>Vost eder 'l vofst</i>	<i>vosta la vofsta</i>
<i>Sie deras 'l sie</i>	<i>sia la sia</i>

Demonstrativa:

	<i>Mascul.</i>		<i>Fem.</i>
<i>Käst</i>	<i>denne, Käll</i>	<i>den der,</i>	<i>Kästa Källa</i>
<i>De Käst</i>	<i>de Käll</i>		<i>de Kästa de Källa</i>
<i>A Käst</i>	<i>a Käll</i>		<i>a Kästa a Källa</i>
<i>Käst</i>	<i>Käll</i>		<i>Kästa Källa</i>

Anm. I begge dessa demonstrativer försvinner vokalen vanligen både i uttal och skrift, t. ex. *Kst maladät! Kll carogna! Ksta marocca! Ksta diaola! Kla fausa!*

Relativa och Interrogativa m. fl.

Ki hvem, *tgiö* hvad, *K'll* ung hvilken, hvad för en, fem. *K'll* una, pl. masc. *Käi* ugn' hvilka, fem. *K'll* unes.

Ung man, någon, *ognung* hvar och en, all, fem. *ognuna*; *degung* ingen, fem. *deguna*, plur. *deguni*, fem. *degune*.

Verba auxiliaria. 1. *Vöster* vara.

Præsens:

<i>Indicat.</i>	<i>Conjunct.</i>
<i>Jö song</i>	<i>Kiö sibe</i>
<i>Tu jes</i>	<i>Kä tu sibes</i>
<i>'L l. öilla je</i>	<i>Köl sibe, k'öilla sibe</i>
<i>Nous song</i>	<i>Kä ndus songse</i>
<i>Vo seis</i>	<i>Kä vo sibes</i>
<i>Öi, öilles je</i>	<i>Köi sibe, k'öilles sibe</i>

Imperf.

<i>Jö foe</i>	<i>Kjö foss</i>
<i>Tu foes</i>	<i>Kä tu fosses</i>
<i>'L foa, öilla foa</i>	<i>Köl foss, k'öilla foss</i>
<i>Nous fang</i>	<i>Kä nous fuessang, fossang</i>
<i>Vo focs</i>	<i>Kä vo fossais</i>
<i>Öi foa, öilles foa</i>	<i>Köi foss, k'öilles foss</i>

Perfect.

Jö song stat
o. s. v.

Kjö sibe stat
o. s. v.

Plusquamperf.

Jö foe stat
o. s. v.

Kjö foss stat
o. s. v.

Futurum (i begge modi).

Jö sare

Tu sares

'L sara, öilla sara

Nous sarong

Vo sareis

Öi sara, öilles sara

Imperat.

sibes

fosses

sibe 'l

fosse 'l

Infinit.

præs. vöfter

præt. vöfter stat

fut. sara

2. Aväi hafva.**Præsens.**

Indicat.

Jö e

Tu es

'L a

Nous ong

Vo eis

Öi a

Conjunct.

Kjö ebbe

Kä tu ebbes

Köl ebbe

Kä nous ongsé

Kä vo eise

Köi ebbe

Imperf.

Jö ove

Tu oves

'L ova

Nous ang

Vo oves

Öi ova

Kjö es

Kä tu esses

Köl es

Kä nous assang

Kä vo assais

Köi es

Perfect.

<i>Indicat.</i>	<i>Conjunct.</i>
<i>Jö e abu</i>	<i>Kjö ebbe abu</i>
<i>o. s. v.</i>	<i>o. s. v.</i>

Plusquamperf.

<i>Jö ove abu</i>	<i>Kjö es abu</i>
<i>o. s. v.</i>	<i>o. s. v.</i>

Futurum (i begge modi).

*Jö avre**Tu avres**'L avrä**Nous avrong**Vo avreis**Öi avrä**

<i>Imperat.</i>	<i>Infinit.</i>
<i>Ebbes</i>	pr. <i>Aväi</i>
<i>L'ebbe</i>	præt. <i>Aväi abu</i>

Verbernas böjningar.

Man kan i Grödnerspråket urskilja minst trenne olika konjugationer. Till den första, som är på en gång den allmännaste och den mest regelmässiga, hänföra vi alla de verber, som ändas i præs. infin. på *é* och i præs. partic. på *ä* t. ex. *amé* (lat. *amare*), *amä* (lat. *amatus*). Till denna typ hör imperf. ind. på *ova*, fut. på *rä*, præs. part. på *ang*: således *amova* (*amabam*), *amerä* (*amabo*), *amang* (*amans*). Anomala verber i denna konjugation äro endast *fé* göra, *dé* gifva, *sté* stå, *tré* draga.

* Som Grödnerefolket i allmänhet talar mycket fort, uppslukas mången bokstaf, och man hör t. ex. i detta futurum oftast *aré*, *arés*, *arä* i st. f. *avré*, *avrés*, *avrä*.

Rhetoromanska språkets dialekter.

Tredje Delen

som med vidtberömda Filos. Fakultetens tillstånd

under inseeende

af

MAG. CARL WILHELM BÖTTIGER

E. O. Professor i Moderna Litteraturen,
En af de Aderton i Svenska Akademien m. m.

kommer att offentlig försvaras

af

LUDVIG ALEXANDER ROSENKRANTZ BALCHEN

Sud. Ner. Stip. Sparfelt.

på Ekonomiska Lärosalen d. 26 Nov. 1853

p. v. t. f. m.

UPSALA

Wahlström & C. 1853.

THESER

af

RESPONDENTEN.

I.

Om det å ena sidan är ett fel att i svensk skrift onödigtvis inblanda främmande ord, för hvilka vårt eget språk äger fullt motsvarande uttryck, så är det å andra sidan en dårskap att numera ur vårt modersmål vilja utmönstra alla ord, som ej äro af inhemskt ursprung.

II.

Flera sådana finnas, som redan blifvit med vårt språk så införlifvade, att de ej mera der kunna umbäras och i hvarje svensk ordbok böra få ett rum.

III.

Våra embets- och läroverk, äfvensom de vid dem tjänstgörande, hafva till största delen osvenska benämningar. En ändring häruti vore önskelig, men blefve, fullständigt genomförd, en förvirring.

Till andra konjugationen räkna vi de verber, som ändas i præs. infin. på *er* och i præt. partic. på *u*, t. ex. *vender* (lat. *vendere*), *vendu* (lat. *venditus*). I öfrigt sammanfaller dess typ nära med den första konjugationens. Hos några af de hithörande verberna märkes en anomal böjning af præt. partic., dels på *s*, dels på *t*, äfvensom ett af dem böjer några tempora efter tredje konjugationen.

Till tredje konjugationen höra de verber, som både i præs. infin. och i præt. partic. ändas på *i*, t. ex. *dormi* (lat. *dormire*). Till denna typ hör imperf. ind. på *ive*, fut. på *rä*, præs. part. på *iang*: således *dormive*, *dormirä*, *dormiang*. Från denna konjugationens hufvudform finnes dock ett större antal i mer eller mindre mån afvikande verber.

Under dessa trenne konjugationer låta nu alla verber hänföra sig, med undantag af några få i præs. infin. enstafviga på *o* eller *u*, som bilda en särskilt anomal klass utan gemensam typ.*

* Jemför man dessa konjugationstyper med de öfriga romanska språkens, så finner man dem i italienskan motsvaras af infinitiv-formerna på *are*, *ere*, *ire*. (eller apokoperade: *ar*, *er*, *ir*), i portugisiskan, spanskan och Graubünder-romanskan på *ar*, *er*, *er*, i provenzalskan på *ar*, *re*, *ir* l. *ire*, och i dakoromanskan på *are*, *ere*, *ire*, hvarvid dock anmärkes, att dessa fulla ändelser sällan här förekomma annat än i poesi, emedan Walachen eljest föredrager de apokoperade formerna på *à*, *e* och *ì* (*cěntà*, *făce*, *auzí* i st. f. *cěntare*, *facere*, *auzire*). Fransyskan i sin närvarande gestalt är af alla de romanska språken det, som, i fråga om verberna, mest afvikit från den gemensamma urtypen. Den är dock äfven der, ehuru skymd, icke oigenkänlig.

Första Konjugationen.

Præsens.

<i>Indicat.</i>	<i>Conjunct.</i>
<i>ame</i>	<i>ame</i>
<i>ames</i>	<i>ames</i>
<i>ama</i>	<i>ame</i>
<i>among</i>	<i>amongse</i>
<i>ameis</i>	<i>ameise</i>
<i>ama</i>	<i>ame</i>

Imperf.

<i>amove</i>	<i>amés</i>
<i>amoves</i>	<i>amesses</i>
<i>amova</i>	<i>ames</i>
<i>amang</i>	<i>amessang</i>
<i>amoves</i>	<i>amesseis</i>
<i>amova</i>	<i>ames l. amesa</i>

Perfect.

<i>e</i>	<i>ebbe</i>
<i>es</i>	<i>ebbes</i>
<i>a</i>	<i>ebbe</i>
<i>ong</i>	<i>ongse</i>
<i>eis</i>	<i>eise</i>
<i>a</i>	<i>ebbe</i>

Plusquamperf.

<i>ove</i>	<i>es</i>
<i>oves</i>	<i>esses</i>
<i>ova</i>	<i>es</i>
<i>ang</i>	<i>assang</i>
<i>oves</i>	<i>assais</i>
<i>ova</i>	<i>es</i>

Futurum (i begge modi)

amerä
ameräs
amerä

amerong
amereis
amerä

<i>Infinit.</i>	<i>Particip.</i>
præs. amé	præs. amang
præt. aväi amä	præt. amä*

Från denna typ afvika, såsom nämnt, är följande verba:

1) *Fé* göra.

<i>Præs.</i>	<i>Imperf.</i>	<i>Futurum.</i>
fefe	fəfove	farä
fefes	fəfoves	faräs
fef	fəfova	farä
 fəfong	 fəfang	 farong
fəfeis	fəfais	fəreis
fef	fəfova	farä

<i>Particip.</i>	
præs. fəfang	præt. fat.

2) *Dé* gifva. 3) *Sté* stå.

Dessas ändelser äro lika som det föregående verbets, utom i tredje person singul. och plur. af præs. indicat. der de hafva *da* och *sta*.

* Om præt. participium står adjektivt hänfördt till ett feminint substantivum, får det, i fall det förut är flerstafigt, ändelsen *eda*, t. ex. en älskad kvinna *na fänna ameda* (icke *amä*). Ändet åter förut enstafvigt, så tillägges blott ändelsen *a*, t. ex. en gifven sak *na cosa data* (icke *dat*). Att pluralbildningen i begge genera sker efter samma typ som adjektivernas, är en regel, som gäller för præt. particip. af alla konjugationer.

4) *Tré draga.*

<i>Indicat. Præs.</i>	<i>Imperf.</i>	<i>Futurum.</i>
<i>tire</i>	<i>trašove</i>	<i>trarä</i>
<i>tires</i>	<i>trašoves</i>	<i>traräs</i>
<i>tira</i>	<i>trašova</i>	<i>trarä</i>
 <i>trašong</i>	 <i>trašang</i>	 <i>trarong</i>
<i>trašeis</i>	<i>trašoves</i>	<i>trareis</i>
<i>tira</i>	<i>trašova</i>	<i>trarä</i>
	<i>Particip.</i>	
præs. <i>trašang</i> l. <i>trang</i>		præt. <i>trat</i>

Af den passiva formen är här blott præt. particip. anfördt. Det är med dettas tillägg till hjälpverbet *vöšter*, som de öfriga formerna bildas: således indic. præs. *song amä*, imperf. *foe amä*, perf. *song štat amä*, plusquamperf. *foe štat amä*, futur. *sarä amä* o. s. v. Infinit. præs. *vöšter amä*, præt. *vöšter štat amä*. På enahanda sätt bildas passivum i de andra konjugationerna.

Exempel på reguliera verber af första konjugationen: *gusté* frukostera, *marändé* äta middag, *cöné* äta qvällsvard, *pausé* hvila, *sommié* drömma, *vöellé* vaka, *lavé* tvätta, *lövé* uppstå, *toffé* lukta, *tgianté* sjunga, *spudé* spotta, *kridlé* rossla, *sué* svettas, *toké* röra, *imparé* lära (af andra), *insögné* lära (andra), *copié* afskrifva, *scomäncé* begynna, *finé* sluta, *ruschné* tala, *domandé* fråga, *confessé* bekänna, *pisté* bikta, *accusé* anklaga, *nöghé* neka, *proé* försöka, *pröé* bedja, *judiké* dömma, *condanné* fördömma, *perdoné* förlåta, *laudé* berömma, *disprözé* förakta, *saludé* helsa, *consolé* trösta, *stimé* värdera, *pönsé* tänka, *späré* hop-

pas, *binié* önska, *dubité* tvifla, *smilé* smickra, *bossé* kyssa, *rubé* stjåla, *skivé* undvika, *möné* föra, *tumé* hopvika, *passé* gå förbi, *mandé* skicka, *aspötté* vänta, *giatté* finna, *laoré* arbeta, *zarré* slita sönder, *compré* köpa, *mertgiadé* handla, *mösuré* mäta, *pösé* väga, *imprösté* låna, *davagné* vinna, *förtjena*, *tempösté* störtregna, *tauné* åska, *tarlujé* blixtra, *cröé* skapa, *cumandé* befalla, *ballé* dansa, *stortgé* störta omkull, *salé* salta, *torné* svarfva, *ziplé* tälja, *zumpré* timra, *sänké* snickra, *arpé* harfva, *sané* så, *säfte* skörda, *söé* meja hö, *sivé* gärdsla, *löé* binda, *soflé* blåsa, *fiblé* hvissla, *brusé* bränna, *dästudé* släcka, *gravé* gräfva, *sgolé* flyga, *lasé* upphöra, *suré* läsa igen, *litighé* processa, m. fl.

Andra Konjugationen.

Præsens:

<i>Indicat.</i>	<i>Conjunct.</i>
<i>vende</i>	<i>vende</i>
<i>vendes</i>	<i>vendes</i>
<i>vend</i>	<i>vende</i>
<i>vendong</i>	<i>vendongse</i>
<i>vendeis</i>	<i>vendeis</i>
<i>vend</i>	<i>vende</i>

Imperf.

<i>vendove</i>	<i>vendes</i>
<i>vendoves</i>	<i>vendesses</i>
<i>vendova</i>	<i>vendes</i>
<i>vendang</i>	<i>vendassang</i>
<i>vendoves</i>	<i>vendassais</i>
<i>vendova</i>	<i>vendes</i>

Perfect.

Indicat.
e vendu
m. m.

Conjunct.
ebbe vendu
m. m.

Plusquamperf.

ove vendu
m. m.

es vendu
m. m.

Futurum (i begge modi).

venderä
venderäs
venderä

venderong
vendereis
venderä

Infinit.
præs. *vender*
præs. *aväi vendu*

Particip.
præt. *vendang*
præt. *venda*.*

På enahanda sätt böjas: *röspuender* svara, *intänder* förstå, *conoser* känna, *piärder* förlora, *viver* lefva, *luser* lysa, *batter* slå, m. fl. Andra äro anomala i præt. particip. som dels ändas på *t*, t. ex. *romper* bryta, præt. part. *rot* (icke *rompu*), *liöser* läsa, *liöt*; *muever* röra, *muet*; dels på *s*, t. ex. *correr* löpa, *cors*; *morder* bita, *mørs*. *Romper* böjer dessutom sitt imperf. och futurum indicat. efter tredje konjugationen, således *rompive*, *rompirä* (icke *rompove*, *romperä*).

* I denna konjugation har præt. partic. den feminina ändelsen *uda*, således *vendu*, *venduda*, *perdu*, *perduda* (na cosa perduda *vong dongrär giateda*, en förlorad sak blifver sällan funnen). De anomala præt. part. på *t* bilda sitt femininum genom tillsats af *a*, således *liöt*, *liöta*.

Tredje Konjugationen.

Præsens:

<i>Indicat.</i>	<i>Conjunct.</i>
<i>dorme</i>	<i>dorme</i>
<i>dormes</i>	<i>dormes</i>
<i>dorm</i>	<i>dorme</i>
<i>dormiong</i>	<i>dormiongse</i>
<i>dormieis</i>	<i>dormiöise</i>
<i>dorm</i>	<i>dorme</i>

Imperf.

<i>dormive</i>	<i>dormis</i>
<i>dormives</i>	<i>dormisses</i>
<i>dormiva</i>	<i>dormis</i>
<i>dormiang</i>	<i>dormissang</i>
<i>dormives</i>	<i>dormissais</i>
<i>dormiva</i>	<i>dormis</i>

Perfect.

<i>e dormi</i>	<i>ebbe dormi</i>
<i>m. m.</i>	<i>m. m.</i>

Plusquamperf.

<i>ove dormi</i>	<i>es dormi</i>
<i>m. m.</i>	<i>m. m.</i>

Futurum (i begge modi):

dormirä
dormiräs
dormirä
dormirong
dormireis
dormirä

<i>Infni.</i>	<i>Particip.</i>
<i>præs. dormi</i>	<i>præt. dormiang</i>
<i>præt. aväi dormi</i>	<i>præt. dormi*</i>

* I denna konjugation har præt. part. den feminina ändelsen *ida*, således *audi, audida*. De anomala præt partic. på *u* bilda sitt femininum på *uda*, de på *t* blott genom tillsats af ett *a*.

På samma sätt böjas *audi* höra, *menti* ljuga, *cuſi* sy, *tossi* hosta, m. fl.

Anomala äro: I. alla de verber, som näst före i hafva en vokal, t. ex. *udäi* se, præt. part. *udu*. *Podäi* kunna, præs. ind. *posse*, imperf. *podove*. *Uläi* vilja, præs. ind. *vq*, *vues*, *vuel*; imperf. *ulove*; præt. part. *ulu*. *Mosäi* (det tyska *müssen*), præs. *muesse*, imperf. *mossove*, præt. part. *muessü*. *Saväi* veta, præs. *sä*, *säs*, *sa*, *savong*, *saveis*, *sa*; imperf. *savove*; præt. part. *sapu*. *Crai* tro, præs. *cräi*, *cräis*, *cräi*, *kerdong*, *kerdeis*, *cräi*; imperf. *kerdove*; præt. part. *kerdü*. *Valöi* gälla, præs. *väle*, *väles*, *väl*, *valong*, *valeis*, *väl*; imperf. *valove*; præt. part. *valü*. *Pluäi* regna, imperf. *pluvove*; præt. part. *pluet*. *Növäi* snöga, imperf. *növove*; præt. part. *növet*. *Tömäi* frukta, præs. *töme*, imperf. *tämove*, præt. part. *tamü*, m. fl.

II. alla enstafviga ord på i, t. ex.

di säga, indicat. præs. *diſi*, *diſes*, *diſ*, *diſong*, *diſöis*, *diſ*.
imperf. *diſove- ves- va*, *diſang*, *diſoves*, *diſova*.
futur. *dirä*, *diräs*, *dira*, *dirong*, *direis*, *dira*.
partic. præs. *diſang*, præt. *dit*.

kri söka, indic. præs. *kieri*, *kieres*, *kier*, *kierong* l.
kriong, *kries*, *kier*.

imperf. *krive- ves- va*, *krivang*, *kriais*, *kriva*.
futur. *krirä*, *-räs*, *-ra*, *krirong*, *-reis*, *-ra*.
part. præs. *kriang*, præt. *kri*.

skri skrifva, *ri* skratta, *ſi* gå (*ſive*, *ſirä*, *ſang*, *ſit*) m. fl.

III. några andra i en och annan form afvikande verber: *capi* förstå, præs. *capeſſe*; samt, i analogi dermed, *servi* tjena och *pati* lida. *Ugni* komma, præs. *vügni*, *vügues*, *väng*, *ugnong*, *uigneis*, *väng*; imperf. *ugnive*; præt. part. *ugnü*. *Forni* kläda, præs. *forneſe*. *Giaſäi* ligga, præs. *giäſe*, imperf. *giaſove*, præt. part. *giaſü*. *Mori* dö, præt. part. *mort*.

Anomala verber, som ej till någon af de föregående konjugationerna låta sig hänföra:

To taga, indic. præs. *tole*, *toles*, *tol*, *tulong*, *tuleis*, *tol*.
imperf. *tulove-ves*, *-va*, *tulang*, *tulais*, *tulova*.
fut. *turä*, *-räs*, *-rä*, *turong*, *tureis*, *turä*.
part. præs. *tulang*, præt. *tolt*.

Stlu tillsluta, præs. *stluſe*, imperf. *stluſove*, præt. part. *stlut*, m. fl.

Partiklarne.

Bland dessa må här anföras:

I. Adverbierna: *ſi* ja, *no* nej, *nia* alls icke, *danz*, *segur* visserligen, *insi*, *diet* så, *forsi* kanske. *Äncoi* i dag, *enjärn* i går, *dantjärn* i förgår, *domang* i morgon, *dodomang* i öfvermorgon, *tard* sent (tidigt uttryckes med *a bon'äura*), *däseng* nu, *drä-däseng* just nu, *durär* l. *dongrär* sällan, *soveng* ofta, *mäi* aldrig, *ogn'äura* alltid, *datrai* stundom, *dakang* l. *dang da via* fordom, *präst* l. *ſnöll* hastigt, *ſa* redan. *Tlo* här, *ilo* der, *da tlo* härifrån, *da ilo* derifrån, *dlonk* allestädes, *nio* ingenstädes, *inzaol*

någonstädes. *Olà?* hvarest, *cang?* när, *pertgé?* hvarföre, *con tge?* hvarmed, hvarmedelst (= *con tge maniera, con tge mitte?*) o. s. v. För öfrigt nyttjas de flesta adjektiver äfven adverbialiter, men deras plats är då efter verbum, t. ex. *skri böll* skrifva vackert, *majé bäng* äta väl, *laoré ert* arbeta strängt. I likhet med italienskan begagnar ock Grödnerdialekten adjektivets omskrifning med partikeln *da* för att uttrycka något adverbialt.

2. Präpositionerna: *per* genom, *pro* vid, *do* efter, bakom, *contra* emot, *soura* öfver, *zenza* utan. Dessa sättas med accusativus. Deremot sättas med ablativus: *dedite* inuti, *dedora* utanför, *sott* under, samt *da* af, *con* med, *su** på, *te* uti, hvilka, på enahanda sätt som i italienskan, sammansmälta med den bestämda artikeln.

3. Konjunktionerna: *y* och, *anche* också, *bäng-bäng* i. *bäng-y* så väl som, *mu* men, *se* om, *po* derpå, *dedo* ändtligen, *mäi kü* eljest, *pärt* dels, *mo—mo* både, m. fl.

4. Interjektionerna: *Ah*, *occa* ack, *keka* fy, *tge mai* hvad nu! m. fl. De flesta affekter uttryckas genom pronomen *tge* (= *tgjö*) framför nomina t. ex. *tge spavent* hu då!

Då detta är det första försök, som blifvit gjordt att grammatikaliskt bestämma och i tryck qvarhålla

* I stället för *su* hör man stundom *sung* eller *sa*.

denna folkdialekts sväfvande former, måste förf. på-
 räkna läsarens öfverseende för ett eller annat miss-
 tag, som lätteligen kunnat äga rum så väl i ljudens
 uppfattning som beteckning. Han har likväl i begge
 dessa afseenden sökt ställa sig till noggrann efter-
 rättelse de upplysningar och råd han erhållit dels
 under sin vistelse på stället, dels sedermera genom
 skriftliga meddelanden af en infödd Grödnerbo.*
 Det på stället gällande stafvelsesättet har han af
 lätt begripliga skäl ansett sig böra tills vidare bi-
 behålla, ehuru åtskilligt mot dess konsekvens kan
 vara att anmärka. Några språkprof, dem han varit
 i tillfälle att samla, skola på ett annat ställe med-
 delas. De äro upptecknade ur folkets mun och ut-
 göras af några lokalsagor och en enda folkvisa.

B. Badiotiskan (*Enneberger-dialekten*).

Denna andra tyroler-ladinska munart är i sina
 formbøjningar, der dessa med någon visshet låta sig
 bestämma, så föga afvikande från Grödnerdialekten,
 att en särskilt redogörelse för dem här vore öfver-
 flödig. Deremot är dess ordförråd i någon mån
 skiljaktigt. Följande uppställning af spridda ord
 kan tjena till prof så väl på de begge Tyrolerdia-

* För den grad af utförlighet, hvarmed förf. här
 kunnat behandla denna hittills okända gren af rhetoroman-
 skan, står han i särskilt förbindelse hos en nitisk och väl-
 villig litteratör i Wien, Herr *Karl Oberleitner*.

lekternas förhållande sins emellan som på deras gemensamma ställning till Graubündens begge hufvuddialekter. Hvad dessa sednare beträffar, hafva här med flit orden blifvit valda så, att de här förekommande ladinska äro gemensamma i begge underdialekterna (med den ringa olikheten af verbal-ändelsen *ar* i unterengadinskan och *er* i oberengadinskan), samt att äfvenså de här förekommande romonska äro gemensamma för både oberländska och oberhalbsteinska dialekterna:

Tyrolen			Graubünden	
Badiotiska. Grödnarspråket.			Ladinska.	Romonska.
<i>afton.</i>	sere.	söira.	saira.	sera.
<i>barn.</i>	creatura.	pitel.	infant, infaunt.	uffont, affon.
<i>blixt.</i>	treunde.	leita.	chalaverna.	cameg.
<i>blå.</i>	brum.	blov.		blau.
<i>bock.</i>	becc.	bäk.	buoch l. hock.	bucc.
<i>broder.</i>	fre.	fra.	frar l. frer.	frar.
<i>bröst.</i>	dant.	piet.	pett.	brust.
	piete.			
<i>bäck.</i>	ru.	ruf.	ovel l. aguail.	ual.
<i>dag.</i>	dé.	di.	di.	gi.
<i>der.</i>	ilo.		la l. lo.	lou.
<i>dimma.</i>	chiera,	{ nivel in terra.	tschiera.	tschagera.
	tgiera.			
<i>då</i>	inloata.		in allura.	lura.
<i>dörr.</i>	usch.	uf.	üseh.	isch.
<i>fader.</i>	pere.		bap.	bab.

Tyrolen

Graubünden

Badiotiska. Grödnerspråket.			Ladinska.	Romonska.
<i>finger.</i>	deitg.	döit.	daint.	dett.
<i>farfar.</i>	neue.	nöine.	bapsegner.	tatt.
<i>farmor.</i>	a.	ava.	ava.	tatta.
<i>fjell.</i>	crepp.	creppes.	crippel.	grippa.
<i>flicka.</i>	muttä.	mutta.	matla.	
<i>fogel.</i>	vitschell.	uc'öl.	utsché.	utschi.
<i>fot.</i>	pisch.	pö.	pé.	pei.
<i>fär.</i>	bisché.	biösa.	bischia.	nuorsa.
<i>förlunge.</i>	pulerign.		puleder.	pulein.
<i>gera.</i>	giang.		gugient l.	bugiend.
<i>get.</i>	chore, tgiore.	tgiäura.	chavra, chevra.	caura.
<i>gräs.</i>	vierlä.	jerba.	erba.	erva l. iarva.
<i>gubbe.</i>	vedel.	vödl.	vegl.	
<i>gul.</i>	gell.	ghiel.	giall.	mellen.
<i>gå.</i>	sch.	fi.	ir.	
<i>i går.</i>	inir.	enjörn.	her.	ier.
<i>hafre.</i>	evenä.		avaina.	aveina.
<i>hagel.</i>	greni- schores.	tämpe- sta.	tempeista.	tempiasta.
<i>haka.</i>	mantung.	suman- tong.	mintun.	mentun.
<i>hata.</i>	purte sen.	desenné.	odiar-er.	hassiar.
<i>himmel.</i>	tschi, pe- reisch.	c'ööl.	tschel.	tschiel.
<i>hufvud.</i>	chè, tgia.	chà, tgiö.	cheu, cho.	chiau.
<i>hund.</i>	chang.	tgiang.	chan.	chiaun.

Tyrolen			Graubünden	
Badietiska. Grödnarspråket.			Ladinska.	Romancha.
<i>hunger.</i>	fang.		fam.	fommp.
<i>huru.</i>	co.			co.
<i>hus.</i>	chase.	tgiesa.	chasa l. chesa.	casa.
<i>hwarest.</i>	olà.		innua.	nua.
<i>hvissla.</i>	schiuuré.	fiblè.	schüvlar-er.	schivlar.
<i>här.</i>	chelò.	tlo.	quilà.	cou.
<i>häst.</i>	chavail l.	tgiaval.	chaval.	cavaigl.
<i>hö.</i>	feign.	fäng.	fain.	fein.
<i>höna.</i>	gerine.	giallina.	giglinna.	gaglinna.
<i>höra.</i>	aldi.	audi.		udir.
<i>ingenstädes.</i>	innio.	nio.	ningür.	nigliu.
<i>ja.</i>	pol. schè.	fi.	schì.	gie.
<i>jungfru.</i>	schone l.	sunsele.	juvna.	giuvantschella.
<i>kalf.</i>	videl.	vadöl.	vdè.	vadi.
<i>kall.</i>	freit.	fräid.	fraid.	freid.
<i>kam-</i>	chammene.	maſong.	chambra.	combra.
<i>mare.</i>				
<i>katt.</i>	pantaganä.	giat.	giatt.	gatt.
<i>ko.</i>	vacha l.	vatgia.	vacha.	vaeca.
<i>korn.</i>	ordé.	formentoug.	hüerdi.	dumieg.
<i>kraft.</i>	forzä.		forza.	
<i>kulle.</i>	col.		colligna, muott.	crest, bott.
<i>källare.</i>	chenò,	cule.	schier, mu-	tschalè.
	tgienò.		rütsch.	
<i>lefva.</i>	vive.	viver.	viver.	
<i>ligga.</i>	poné.		giaschair.	scher.

Tyrolen

Badiotiska. Grödnarspråket.

Graubünden

Ladinska.

Romonska.

<i>lukta.</i>	<i>toffé.</i>		<i>odurar-er.</i>	<i>fardar.</i>
<i>lår.</i>	<i>cosse.</i>	<i>cuessa.</i>	<i>cossa l. coassa.</i>	<i>queissa.</i>
<i>läpp.</i>	<i>custeis.</i>	<i>räppes.</i>	<i>leiv.</i>	<i>lev.</i>
<i>lärka.</i>	<i>lersch.</i>		<i>larsch.</i>	<i>larisch.</i>
<i>mage.</i>	<i>magong.</i>		<i>stomi.</i>	<i>magun.</i>
<i>man.</i>	<i>om.</i>	<i>uem.</i>	<i>hom.</i>	<i>hum.</i>
<i>moder.</i>	<i>umä.</i>	<i>oma.</i>	<i>mamma.</i>	<i>mumma.</i>
<i>morbror.</i>	<i>berba.</i>		<i>barba.</i>	<i>aug.</i>
<i>moster.</i>	<i>mede.</i>	<i>anda.</i>	<i>anda.</i>	<i>onda.</i>
<i>morgon.</i>	<i>dumang.</i>		<i>doman.</i>	<i>damaun.</i>
<i>natt.</i>	<i>not.</i>	<i>nuot.</i>	<i>nott, noat.</i>	<i>noig.</i>
<i>nej.</i>	<i>na.</i>	<i>no.</i>	<i>nabrica.</i>	<i>na.</i>
<i>näsa.</i>	<i>näs.</i>	<i>nes.</i>	<i>nas l. nes.</i>	
<i>oxe.</i>	<i>bo.</i>		<i>bouv.</i>	<i>bov.</i>
<i>panna.</i>	<i>uffrunt.</i>		<i>frunt.</i>	
<i>qvinna.</i>	<i>fömene.</i>	<i>fenna.</i>	<i>femma l. femna.</i>	
<i>regn.</i>	<i>ploje.</i>		<i>plövgia.</i>	<i>plievgia.</i>
<i>rdg.</i>	<i>siarè.</i>	<i>siella.</i>	<i>sejal.</i>	<i>segel.</i>
<i>rdtta.</i>	<i>surratscha.</i>	<i>surica.</i>	<i>mür.</i>	<i>meur, mir.</i>
<i>se.</i>	<i>udei.</i>		<i>vair.</i>	<i>ver.</i>
<i>sjunga.</i>	<i>chenté.</i>	<i>tgianté.</i>	<i>chantar-er.</i>	<i>cantar.</i>
<i>skog.</i>	<i>bosk.</i>		<i>bosch.</i>	<i>uault.</i>
<i>skrika.</i>	<i>scrajé.</i>	<i>schvaié.</i>	<i>cridar l. sbragir.</i>	
<i>slå.</i>	<i>peté.</i>	<i>batter.</i>	<i>batter.</i>	<i>picchiar.</i>
<i>snö.</i>	<i>nei.</i>	<i>nöif.</i>	<i>naiv.</i>	<i>neiv.</i>
<i>sol.</i>	<i>suredel.</i>		<i>sulaigl.</i>	<i>suleigl.</i>

Tyrolen

Graubünden

Badiotiska. Grödnerspråket.			Ladinska.	Romanska.
<i>std</i>	sté.		star l. ster.	
<i>svettas.</i>	sujé		süar-er.	suar.
<i>svin.</i>	putrschi.	purc'öl.	püerch.	pierch.
<i>syster.</i>	so.	sor.	sour.	sora.
<i>tala.</i>	raschoné.	ruschné.	radschunar-er.	ruschanar.
<i>tillhopa.</i>	adüm.		insembel.	ansembel.
<i>träd.</i>	leign.	läng.	lain.	lenn.
<i>tupp.</i>	gial.		giall.	chied, cod.
<i>törst.</i>	sei.	seit.	sait.	seit.
<i>vad.</i>	gross dlä jamä.		vantrigl.	vantrill.
<i>varm.</i>	chaud.	tgiaut, tgialt.	chaud, chod.	cauld.
<i>vrede.</i>	senn.		rabgia l. gritta.	
<i>vädur.</i>	bagott.		greg.	annigl.
<i>ungling.</i>	sunsel.	schoon.	juven, giuven.	giuven.
<i>äterigen.</i>	indà.		da pè.	puschpei.
<i>öga.</i>	jodli.	uedl.	ögl.	egl.
<i>öra.</i>	oredle.	uräella.	uraiglia.	ureiglia.

Till ytterligare jämförelse mellan Enneberger- och Grödner-dialekterna samt bevis på begges nära likhet, må de badiotiska räkneorden sammanställas med dem, som å föregående sida 28 blifvit ur Grödnerspråket anförda. Vi anmärka härvid, att de skrifkunnige i Enneberg icke, såsom deras grannar i Gröden, för ljuden *sch* och *tsch* använda något särskilt skriftecken. *Ung* l. *un*, *dui*, *trei*, *cater*, *tsching* l.

Rhetoromanska språkets dialekter.

4,

Fjerde Delen

som med viddberömda Filos. Fakultetens tillstånd

under inseende

af

MAG. CARL WILHELM BÖTTIGER

• E. O. Professor i Moderna Litteraturen,
En af de Aderton i Svenska Akademien m. m.

kommer att offentligen försvaras

af

TOBIAS ROBERT THALÉN

Vestm.-Dal. Stip. Melanderhj.

på Ekonomiska Lärosalen d. 26 Nov. 1853

p. v. t. e. m.

UPSALA

Wahlström & C. 1853.

T H E S E R

af

R E S P O N D E N T E N .

I.

De romanska språken äga ett rikt germanskt element: det svenska saknar ej ett romanskt.

II.

Bemödandet att öfversätta sådana vetenskapliga termer, om hvilkas betydelse och användande den bildade världen en gång kommit öfverens, är en lika ensidig som ofruktbar yttring af nitet för modersmålets renhet.

III.

Detta nit går för långt, när det t. ex. ur svenska språkläran vill utdömma de latinska formbenämningarna.

tschink, sis l. seis, sett, ot, nu l. nü, disch l. diesch, ünesch, dodesch, tredesch, catordesch, tschinesch, sedesch, deschsett, deschdott, deschnü, vint, vint ung, vint dui o. s. v., trenta, caronta, tschinconta, sesonta, settonta, otonta, nüonta, tschent, mille.

Språket är något olika i olika trakter af Ennebergerdalen. Det växlande uttrycket för *kär* räknas för det schiboleth, hvarmed infödingarne röja sin olika födelseort. Detta ord, som i Gröden heter *dschang*, heter på olika ställen i Enneberg *jong, jang, jenn* och *dschong*, och den sista formen är den, som förekommer i hufvudorten St. Leonard, på ladinernas eget språk kallad Badia. Denna benämning, hvaraf sedan både folket och språket fått sin, är en förkortning af *abbadia*, abbotstift. Ett sådant fans nemligen sedan urgamla tider på denna ort. Badioterne röja ej samma kärlek för sitt ärfda idiom som deras grannar i Gröden, med hvilka de ej heller täfla i konstflit och handaslöjder. Deras hufvudnäring är boskapsskötsel. Sedan Leopold v. Buch i de märkliga bergformationer, som omgifva deras dal, trott sig finna nyckeln till hela den nyare geognosien, drifva de ock en inbringande handel med petrifikater (på landets språk: *curretsch*) och en hop sällsynta mineralier, som deras berg erbjuda. Kyrkospråket är här, såsom i Gröden, för

det mesta italienska;* men presterna hafva på den sista tiden börjat mer och mer intressera sig för ladinet, och låtit barnen i skolorna öfva sig derpå i bref och skriftliga uppsatser. På Ennebergerdialekten finnes ingen tryckt bok. Då vi yttrat det samma om Grödnerspråket, hade vi kanske bort göra ett enda undantag. Ett litet tunnt häfte, tryckt i Botzen utan årtal, bär nemligee titeln: *La stations o la via della S. Cronsch che conteng de bella cunschideraziuns i uraziuns. Metudes dal Talian tel parlé de Gardeina* ("Stationerna eller vägen till det hel. korset, innehållande vackra betraktelser och böner. Öfversatta från italienskan på Grödnerspråket.") Dess obetydlighet är så mycket större, som öfversättningen hvimlar af fel.

Slutligen, och innan vi lemna Tyrolen, böra vi nämna att hos en tysk resebeskrifvare (L. Steub) förekommer en i Gröden upptecknad anekdot, den vi här återgifva för att visa hur språket tager sig ut i sitt sammanhang.** För att på samma gång

* Tyskarne i vestra Tyrolen, som ganska riktigt märkt, att deras italienska och deras rhetoromanska grannar hafva hvar sitt olika språk, ehuru begges förekommer dem att vara välskt, skilja dem så, att de kalla italienskan *Klugwelsch* och ladinet *Krautwelsch*. — Mellankonsonanten i ordet *ladin* uttalas af romanarne såsom det nygrekiska *δ* eller engelskans *th*.

** Steub säger sig hafva träffat detta ladjanska språkprof bland flera andra i en 1807 utgifven samling af Steiner. Det har ännu ej lyckats förf. att få se denna samling,

lägga för läsarens ögon ladinets förhållande till italienskan, bifogas en öfversättning på detta språk:

Na mutta schöuna, che avova vuöja de se maridé, a tschiappá da si segniöura vint toleri per se fé la dota. La segniöura a ulu udei l' növitsch. La mutta l'a preschentà. Chest fova ung buser, curt, gross, stramb, melfatt i burt assé. Prest che la segniöura l'a udu, s'a la fatt maruöja i disch: o per l' amor de Die! chest tu es liet ora per ti növitsch i per ti uem? Co t' es pa pödu inamuré d' una tel persona? O mi segniöura, respuend la mutta: tsche cosa pong avei de bel per vint toleri.

Una ragazza giovane, che aveva voglia di si maritare, ha ricevuto dalla sua signora venti talleri per si fare la dote. La signora ha voluto vedere lo sposo. La ragazza l'ha presentato. Questo era un villanzone corto, grosso, strambo, malfatto e brutto assai. Presto che la signora l' ha veduto si ha ella fatto meraviglia e dice: O per l' amor di Dio! Questo tu hai scelto per tuo sposo e per tuo uomo? Come ti hai poi potuto innamorare d'una tal persona? O mia signora, risponde la ragazza, che cosa posso avere di bello per venti talleri.

I svensk öfversättning:

"En ung flicka, som hade lust att gifta sig, erhöll af sin fru tjugu thaler till hemgift. Frun ville se fästmannen. Flickan föreställde honom för henne. Denne var en bondluns, liten, tjock, hjulbent, vanskaplig och mycket ful. Så snart frun fått se honom, föll hon i förundran och sade:

lika litet som en till detta ämne hörande uppsats af I. Th. Haller, införd i en österrikisk journal. Hormayr, som i sin "Geschichte Tyrols" berört dessa frågor, har synbarligen sammanblandat begge dialekterna, och angifvit såsom Grödnärspråk hvad som är Badiotiska.

för Guds skull, den här har du valt ut till din fästman och till din man? Hur har du då kunnat förälska dig i en sådan person? Ack, min fru, svarade flickan, hvad vackert kan jag väl få för tjugu thaler!"

Från dessa tyrolska munarter öfvergå vi nu till ett mer fruktbärande ämne: det språk, hvaraf dessa öster om bergen qvarboende folkdialekter blott äro att anse som brutna lemningar.

II.

Rhetoromanska språket i Graubünden.

Graubünden, sedan 1815 en af det schweiziska edsförbundets kantoner och till sitt areal-innehåll den största af dem alla, är i mer än ett fall att betrakta som ett litet Schweiz för sig sjelf. Det företer både i fysiskt, politiskt och religiöst afseende grupper af helt olika karakter. Under det snön ej blott betäcker dess alpstockar, men ännu midt i högsommaren omgifver mer än en af dess högre belägna byar, och äfven på de mot solsidan vända sluttningarna den omgifvande kölden hindrar kornet att gå i ax, ser man i andra af dess delar sydfrukter trifvas, drufvan mogna, kastanjeskogar utbreda sin skugga. Om-tornade af en mängd kala fjelltoppar, resa sig dess vilda bergpyramider till en höjd, som ej eftergifver de öfriga schweizeralpernas högsta spetsar: evig vinter ligger på deras hjessa. Men från dessa oerhörda snömassor droppar fruktbarhet ned i de mång-

grenade dalarna, och från alla sidor skynda bäckar ner att locka betet ur bergen och genom låglandet bilda floder och strömdrag. Under det af Graubündens hela areal-innehåll, som beräknas utgöra etthundradetrettio quadratmil, hälften upptages af berg, gletscher och snöfält, visar sig den andra hälften som ett nät af dalar, der hvarje hufvuddal klyfver sig och bildar sidodalar, hvilka åter i sin ordning grena sig i ännu mindre. Man räknar i Graubünden mer än etthundradefemtio sådana, större och mindre, alla till sin bördighet olika. Dels i dessa, dels på den ofvanför liggande bergsträckningen, framför allt på flodbräddarna och någon gång, såsom fallet är på mer än ett ställe i Engadin, uppe i sjelfva snöregionen,* ligga nu de spridda byar, i hvilka kantonens glesa befolkning har sina hem. Flera af dessa byar är rätt ansehliga och se ut som smärre välbyggda städer. Hela kantonens folknummer uppgår ej till mer än 95,000 innevånare, således blott 731 på hvarje quadratmil. Föga mer än 5000 af dessa hyser staden Chur.

Det är nitet för ömsesidig trygghet och behovet af gemensamt värn som till politisk enhet sammanfört en till stam, språk och seder så olika befolkning. Graubünden var före 1815 blott en confe-

*) Engadins höga läge och stränga klimat ha gifvit italienarne anledning till ordspråket: *Engadina, terra fina, se non fosse la pruina.*

deration af trenne smärre fristater (*der græue Bund, Gotteshaus-Bund* och *Zehngerichten-Bund*), hvilkas olikhet i lagar och författningar ännu till en stor del fortfar. Denna tredelning motsvaras af de tre olika folkslag, som, från äldre tider, här bredvid hvarandra uppslagit sina bopålar, hvart och ett med trofast bibehållande af sitt språk och sina vanor; men den sammanfaller ingalunda med området för hvardera språket, utan visar sig mera beroende af den lokala angränsningen byarna emellan. Rhetoromanarne äro talrikast;* de utgöra nära nog ett lika stort antal som tyskar** och italienare tillsammans. Hvad religionen beträffar visar sig den reformerta läran såsom den öfvervägande i kantonen: af hundra dess innevånare äro sextio reformerta, fyrtio katoliker. De i sydöstra delen af Graubünden boende rhetoromanarne äro nästan alla reformerta, de åter, som bo i landets sydvästra och södra delar företrädesvis katoliker. I afseende på språket är, såsom redan sid. 13 blifvit nämnt, de förras huf-

* Se noten på sid. 10.

** De tyska innevånarne i Graubünden hafva det egna i sin dialekt, att, då i det öfriga tyska Schweiz præf. infinit. lyktas på *e* (*n finale* höres ej) och derigenom får en viss likhet med danskarnas, det åter här, på gammalt allmanniskt vis, lyktas på ett öppet *a*, och derigenom ofta blifver helt svenskt. Så äro t. ex. *komma*, *küssa*, *könna*, *lesa*, *skriba*, *tansa*, *springa*, *spila*, *lida*, *trüga* (*tragen*), *stiga*, *stehla*, *finda* m. fl. alla tyska infinitiver i trakten omkring Chur. *Gehen* heter der *goh*.

vuddialekt den *ladinska*, de sednares den *romonska*.

Skiljaktigheten mellan begge dessa hufvuddialekter är för stor att icke gifva stöd åt den meningen, att mer än en romersk kolonisation ägt rum i det gamla Rhetien, och att den ena, oberoende af den andra, amalgamerat sitt språk med landets äldre idiommer. Man tycker sig omisskänneligen se spåren af tvenne olika romartåg, som, från den hög-alp, der både Inn och Rhen hafva sina källor, sedermera följt riktningen af endera floden.* Den *ladinska* dialekten omkring Inn har en vida äldre prägel än den *romonska* i nejderna af den unga Rhen. Det vore dock tvifvelsutan förhastadt att deraf sluta till den förras prioritet. Man får nemligen härvid taga i betraktande, att, vida mer än de afsöndrade *ladinerne*, *romonerne*, såsom boende nära invid den stora stråkvägen öfver Splügen, varit, under tider-

* Namnet Engadin (rhetorom. *Engadina* l. *Engindina*), öfver hvars etymologi man så mycket stridt; kommer, enligt vår förmodan, af *Oen* eller *En* (lat. *Oenus*, Innfloden) och *gadin* dimin. af rhetor. *gada* gång (germ. *Gasse*, sv. *gata*). Det uttrycker således ej annat än *Inas tränga väg*, den smala lundalen. Härmed öfverensstämmer fullkomligt namnets geografiska omfattning; ty der Inn opprinner på Maloja-berget, börjar Oberengadin, och der Inn, vid Finstermünz, lemnar Graubünden och Schweitz, är gränsen för Unterengadin. Att, såsom schweizarne sjelfva, härleda ordet från *en co d'Oen* (*in capite Oeni*) eller från *en ca Deng* (*in casa Deng* = ett boningshus uppe på Maloja) är utan tvifvel oriktigt.

nas lopp, utsatta för främmande inflytelse på sitt språk, och denna inflytelse visar sig i synnerhet från den germanska sidan hafva varit ganska stor. Så mycket är emellertid visst, att af de begge rhetoroman-ska hufvuddialekterna i Graubünden den ladinska varit den, som först framträdt i tryck. Den äldsta boken på engadinerspråket är reformerta kyrkans katheches, öfversatt af Joachim Binfrun (= Biverone) från Samaden. Den är tryckt dersammanstädes 1551. Först sextio år sednare utkom den första bok på romonska dialekten, en katheches af Daniel Bonifaci, tryckt i Lindau 1601. Bland äldre böcker på ladinska dialekten märka vi för öfrigt en öfversättning af nya testamentet, tryckt i Poschiavo 1560, och besörjd af den ofvannämnde J. Binfrun. Vidare: Davids psalmer i öfversättning, jemte andra hymner för den protestantiska gudstjensten, utgifna af den ifrige reformatorn och bekante historieskrifvaren Ulrik Campell i Süss 1562 (en ny upplaga af samma bok är tryckt i Baden 1606), och nya testamentet, öfversatt af Johan Gritti från Zutz, tryckt i Basel 1640. Det är att märka, att alla dessa böcker äro på oberengadinska munarten, men att sedermera, såsom redan sid. 13 är antydt, den unterengadinska mer uteslutande gjort sig gällande såsom skriftspråk. Härtill synes väsendtligen hafva bidragit, att ladinska tryckerier snart uppstodo i flera byar af Unterengadin, så t. ex. i Schuls, och sedermera i Cer-

nez och Strada. Från dem utkom hela bibeln i flera upplagor (de äldsta af 1679 och 1748), *Chronica Rhaetica* af A. Porta 1742 m. m. Numera är den unterengadinska bibelöfversättningen spridd äfven i hela Oberengadin, och, ehuru skiljaktigt uttalet fortfar att vara, hjälper man sig dock ganska väl fram med en och samma text.

Gå vi nu till den romonska dialekten, om hvars äldsta bok, Bonifacii katheches, redan är nämndt på föregående sida, så finna vi särskilda tryckerier likaledes för denna munart tidigt hafva uppstått i flera oberländska orter, t. ex. Truns och Dissentis. Bland äldre böcker, härstädes tryckta, må nämnas: en hymnsamling under titel *Consolazioni de Polma*, 1690, rik på poësi, och med mycken omvexling i versarter: en öfversättning af Thomas a Kempis *de imitatione Christi* 1696: en annan andaktsbok 1701 m. fl. I Chur trycktes 1718 hela bibeln in folio, på bekostnad af Graubündens samtliga presterskap, och 1761 en Civilrätt för landskapet Grub: i Bonaduz en ny psalmboks-upplaga 1731, samt 1737 en samling evangelier och epistlar af pastor Gallin. Vidare 1773: andaktsböcker, en sundhetslära, en legendbok, räkneböcker m. m. 1784: Conradis öfversättning af Gellerts och Lavaters andeliga sånger. Då den nyare rhetoromanska litteraturen är för en hvar lättare tillgänglig, vore det öfverflödigt att till sednare tider utsträcka detta

bokregister. Här må endast nämnas, att på begge dialekterna böcker ännu allt emellanåt utkomma, än af historiskt och juridiskt, än af poetiskt, men för det mesta af religiöst innehåll, äfvensom att i Chur tvenne rhetoromanska tidningar nu utgifvas, begge på romonska dialekten, nemligen den ena *Amitg dil pievel* (folkets vän), den andra *il Romonsch* (Romonaren).

Till föregående redogörelse böra särskilt tilläggas de skrifter, som angå språkets egen känedom. Härvid måste vi med skäl beklaga den härjning, som det redan i sjunde seklet stiftade benedikterklostret Dissentis 1700 undergick af Fransmännen, då hela det dyrbara klosterbibliotheket blef ett rof för lågorna. Bland andra kostbara handskrifter, som då gingo förlorade, voro äfven flera från åttonde århundradet, innehållande urgamla uttryck och talesätt, ännu så oföräldrade, att en hvar romanare med lätthet förstod dem. Vid samma tillfälle förstördes tvenne handskrifna rhetoromanska ordböcker, af hvilka den ena, från sjuttonde seklet, var författad af en viss Pater Catrin på trenne språk: romanska, tyska och latin. I tryck hafva endast trenne, och thyvärr högst ofullständiga, lexica framträdt, nemligen det ena af Conradi, tryckt i Zürich 1825, det andra af O. Carisch, tryckt i Chur 1848. Det sednare, eburn knapphändigt, omfattar åtminstone begge hufvuddialekterna. Hvad språkläror beträffar, så hafva vi äfven att beklaga förlusten af

flera sådana, till en del mycket gamla, som i handskrift funnos i Dissentis. Den första tryckta *grammatica* utkom 1729 i Dissentis. Dess författare var en kapucinermunk Flaminious från Salo vid Gardasjön. En ny sådan utgaf, likaledes i Dissentis, 1778 Basilius Veith från Schwaben. Så väl dessa begge språkläror som en tredje *Grammatica romonscha*, tryckt i Bregenz 1805, angå alla den romonska dialekten. Samma dialekt är äfven föremålet för M. Conradis *deutsch-romanische Grammatik* (Zürich 1820), ehuru författaren synes tro sig behandla språket i dess helhet. Alla dessa språkläror äro högst ofullständiga och till en del felaktiga. Särskilt för den ladinska munarten finnes blott ett enda försök till *grammatica*, utgifvet i Chur 1778. En liten formlära för å ena sidan tyska språket, å andra sidan det rhetoromanska i begge dettas hufvuddialekter, utgifven 1851 i Chur af O. Carisch, är det yngsta bidraget till denna linguistik, men är hufvudsakligen afsedd att bibringa rhetoromaner undervisning i tyskan.*

Hvad som i hög grad försvårar kännedomen af det rhetoromanska språket är förvirringen och

* En infödd graubündare Joseph Planta utgaf i London 1776 *an account of the roman language*. En annan, Carl Ulysses von Salis-Marschlin, säges i handskrift hafva efterlemn timer värdefulla bidrag till kännedomen om ifrågavarande språks historia, härkomst, förvandtskap, litteratur och poësi. (Jfr. Meyer, *Die neuen Strassen durch den Kanton Graubünden, begleitet mit Erklärungen von Ebel*.)

godtyckligheten i dess ljudbeteckning. De olika dialekterna hafva i detta fall olika lagar, och envisas att behålla dem. Man kan ej nog beklaga, att de reformerta prester, som först upptecknat språket i skrift, antingen icke känt, eller icke insett fördelen af att tillämpa lagarna för den italienska ortografien.*

Vokalerne äro desamma som i italienskan. Vokalen *u* får dock här, likasom i fransyskan, stundom ett till *y* sig närmande mellanljud mellan *i* och *u*, och betecknas då på germanskt sätt med *ü*, t. ex. *ün*, *üna*, en. Äfvenså tillkommer här tecknet *ö* för ett mellanljud af *o* och *e*, t. ex. *vöd*, tom (äfven *vid* af lat. *viduus*). I äldre tider nyttjades, i synnerhet inom oberengadinska dialekten, tecknet *ä* för det sväfvande ljudet mellan *a* och *e*, sådant det t. ex. förekommer i præ. infin. af första konjugationen, der unterengadinska och oberländska dialekterna nu beteckna slutändelsen såsom *ar* och oberengadinska såsom *er*. (Man ser i detta sväfvande *ær* öfvergången från de lat. infin. af första konjugation till de fransyska på *er*). Diftongerna kunna, i afseende på sin uppkomst, delas i fem klasser: 1. sådana, som gått i arf från romarspråket. Vid *au* märkes, att blott unterengadinska dialekten bibehåller dess uttal sådant som i lat. *aurum* (unter-en-

* Ett försök att förändra och förbättra den rhetoromanska ortografien, gjordes, men utan framgång, 1802 af Placidus a Specha och några andra Conventuales i Dissentia.

gad. *aur*); hvaremot oberengadinskan och romonskan både utsäga och beteckna denna diftong såsom *o* (således *or* guld). 2. sådana, som utgått ur enkla vokaler t. ex. *ia* och *ei* ur *e* (af lat. *vespa* unterengad. *viaspra* l. *veispra*; af lat. *avena* lad. *avaina* l. *aveina*), *uo* ur *u* (t. ex. af lat. *pulvis* rom. *puolvra*) o. s. v. 3. sådana, och dessa äro i rethoromanskan ej få, som uppkommit genom en konsonants upplösning till vokal t. ex. af lat. *alter* unterengad. *autër*, oberengad. *otcr*; af lat. *altus* unterengad. *aut* (likaså *aut* i provenzalskan, i nfr. *haut*) oberengad. *ot*. 4. sådana, som uppkommit genom ena vokalens omflyttning t. ex. af ital. *spauentar* rethoroman. *spuantar* (på samma sätt som i provenzalskan *vaire* af lat. *varius*). 5. sådana, som bildats genom synkope eller annan förkortning: t. ex. af lat. *caput* rethorom. *chiau* l. *cheu* (ober-engad. *chò*); af lat. *vidua* (det tyska *Wittwe*) rethorom. *veua* (l. *vaidgua* och *guaivda*); af lat. *aqua* rethorom. *aua* (ober-engad. *oa* l. *ova*, nfr. *eau*).

Mellan de enkla vokalerna förekomma täta utbyten. Så heter det lat. *frater* i rethorom. både *frar* och *frer*, det lat. *cura* både *chira* och *chüra*, det lat. *folium* både *fegl* och *fögl*, det ital. *menare* (lat. obsol. *minare*) både *manar* och *maner*, ital. *minestra*, soppa, *manestra* o. s. v. I oberländska dialekten öfvergår det korta *i* ofta till *a* t. ex. *anvidar*

(lat. *invitare*), lad. *invidar* l. *invider*.* För vokalen *u* har rhetoromanen en viss förkärlek, och sätter den, så ofta ske kan, i stället för *o*. Således *du-mandar* (ital. *domandare*), *dameingia* (ital. *domenica*), *dunna* l. *duonna* (ital. *donna*), *duver* (ital. *dovere*) o. s. v. Man erinre sig härvid, att på samma sätt rhetoromanernes urfäder, estruskerne, hvilka ej ägde något *o*, skrefvo *Apulu* (*Apollo*), *Uhtave* (*Octavius*).

Till hvad grad ljudet af ett och samma ord vexlar i de olika dialekterna, visar det rhetoromanska uttrycket för svenska adverbiet *nej*. Detta heter på rhetoromanska ursprungligen *uc* (det grek. *sz*), men höres på olika ställen inom det romanska Graubünden under följande skiftande former: *ucc*, *buc* (genom att *u* tagit framför sig sin besläktade konsonant *v*, som åter öfvergått till *b*), *buch*, *bucc*, *boc*, *boch*, *buoc*, *bouc*, *buig*, *botg*, *boitg*, *bec*, *beg*, *beig*, *betg*, *big*, *puc*, *ecc*, *ech*, *hecc*, *hech*. Alla dessa former förekomma ytterligare med ett tillagdt *a*, såsom *ucca*, *bucca* o. s. v. samt slutligen inom engadinska dialekterna såsom *bricha* och *brichia*.

* Fullt ut lika regellösa vokalöfvergångar har dakoromanska, der t. ex. det korta *a* icke blott öfvergår i det öppna *ë* t. ex. *prënd* af lat. *prandium*, utan i *i* t. ex. *inimë* af lat. *anima*, i *o* t. ex. *lotru* af lat. *latro*, i *u* t. ex. *unghiu* af lat. *angulus*; och i *oa* t. ex. *foäme* af lat. *fames* (jfr. portug. *fome*).

Såsom karakteristiska olikheter mellan de begge hufvuddialekterna må vidare anmärkas:

1. I ladinska dialekten råda företrädesvis breda, fulla ljud, omljud och diftonger, hvaremot i den romonska ljuden vanligen äro mer enkla och klara.

t. ex. ladinska dial.	romonska dial.		
<i>bsogn</i>	<i>basegns</i> ,	behof.	it. <i>bisogna</i> .
<i>üsok</i>	<i>isch</i> ,	dörr.	it. <i>uscio</i> (lat. <i>exitus</i>).
<i>achüsa</i> l. <i>chüsa</i>	<i>chisa</i> ,	anklagelse.	lat. <i>accusatio</i> .
<i>vair</i>	<i>ver</i> ,	sann.	— <i>verus</i> .
<i>sait</i>	<i>seit</i> ,	törst.	— <i>sitis</i> .
<i>raig</i>	<i>reg</i> ,	konung.	— <i>rex</i> .
<i>tgnair</i>	<i>tener</i> ,	bälla.	— <i>tenere</i> .
<i>accidaint</i>	<i>accident</i> ,	händelse.	— <i>accidens</i> .
<i>amicivel</i>	<i>miegieivel</i> ,	vänlig.	— <i>amicabilis</i> .

Härvid bör dock, i afseende på diftongen *au*, den anmärkningen göras, att oberengadinskan alltid med rent *o* ersätter denna diftong, som deremot både i ljud och skrift ofta behålles i den unterengadinska och ännu oftare i den oberhalbsteinska dialekten.

2. Många ord hafva i ladinet begynnelsebokstafven *a* (t. ex. *adanür*, *adäsär*, *amarv*), der den i romonskan är bortfallen (*daniar*, *disar*, *marv*). I äldre tider var detta *a* ännu långt allmänare i Engadin, som bäst synes af Biveronis sid. 56 nämnda bibelöfversättning. Man finner der ännu *aquäl*, *araig*, med flera ord, som äfven inom Engadin numera aldrig förekomma under annan form än *qual*, *raig* o. s. v. Af denna förkärlek för *a* såsom begynnelsebokstaf torde man kunna förklara den i ladinska

ord så ofta förekommande metathesen af *ra* till *ar*, t. ex. *arcontschaint* i st. f. *racunischent*, *artschaiver* i st. f. *ratscheiver*, äfvensom af *sa* till *as* (sig) och *ta* till *at* (dig). Men när deremot i romonskan *ar* förekommer inuti ett ord och näst efter en konsonant t. ex. *braschun*, *carpus*, så omställer ladinet detta *ar* till *ra* t. ex. *barschna*, *crapus*.

3. Ladinet hopar ännu mer konsonanter än romonskan. Der den sednare har *cusrin*, *schuber* har det förre *cusdrin*, *dschuber*. Oftast växer det romonska ljudet *sch* i ladinet till *tsch*. Mången gång elideras också en och annan kort vokal för att få så många flera konsonanter tillsammans.

4. Ladinet aspirerar *a*, der romonskan har det rent, t. ex. *chasa*, *ehüra*, romonskt: *casa*, *cura*, Närmare skulle likväl denna ljud-olikhet betecknas, om de ladinska orden här, i analogi med italienskan, skrefvos med *i* efter *c*.

Åtskilligt kunde ännu härvid vara att tillägga, men vi tro att klarast olikheten mellan de begge hufvuddialekterna skall för läsaren framstå genom den sammanställning vi nu gå att göra af en ladinsk och en romonsk bibelöfversättning. Vi välja härtill de första verserna af Johannis evangelium. I den efterföljande analysen skall, så vidt utrymme medgifver, tillfälle äfven erbjuda sig att vidröra formläran.*

* Att med dennas införande i sin helhet här upptaga utrymmet, vore öfverflödigt, då den, enligt hvad vi redan nämnt, förut finnes i tryck utgifven af Carisch.

Rhetoromanska språkets dialekter.

5.

Femte Delen

som med vidtberömda Filos. Fakultetens tillstånd

under inseende

af

MAG. CARL WILHELM BÖTTIGER

E. O. Professor i Moderna Litteraturen,
En af de Aderton i Svenska Akademien m. m.

kommer att offentligens försvaras

af

CARL GEORG STARBÄCK

Vestm. Dal.

på Ekonomiska Lärosalen d. 15 Mars 1854

p. v. t. o. m.

UPSALA

Wahlström & C. 1854.

Rättelser.

Sid. 47	rad. 13	står	tiang	läs	tgiang
— 48	— 21	—	Feminina	—	Nomina
— 21	— 3	nedifr.	— Substantiva	—	Flera af de substantiva
— 22	— 2	tillägges efter punkten:	Om undantag för orden på ef se N:o 7.		
— 24	— 16	tillägges efter ordet äro:	när e går näst förut.		
— 31	— 8	står	sare	läs	sarā
— —	— 9	—	sares	—	sarās
— 32	— 9	—	avre	—	avrā
— —	— 23	—	præs.	—	præt.
— —	— 25	—	ova	—	ove
— —	— 26	—	va	—	ve

THESE R

af

RESPONDENTEN.

I.

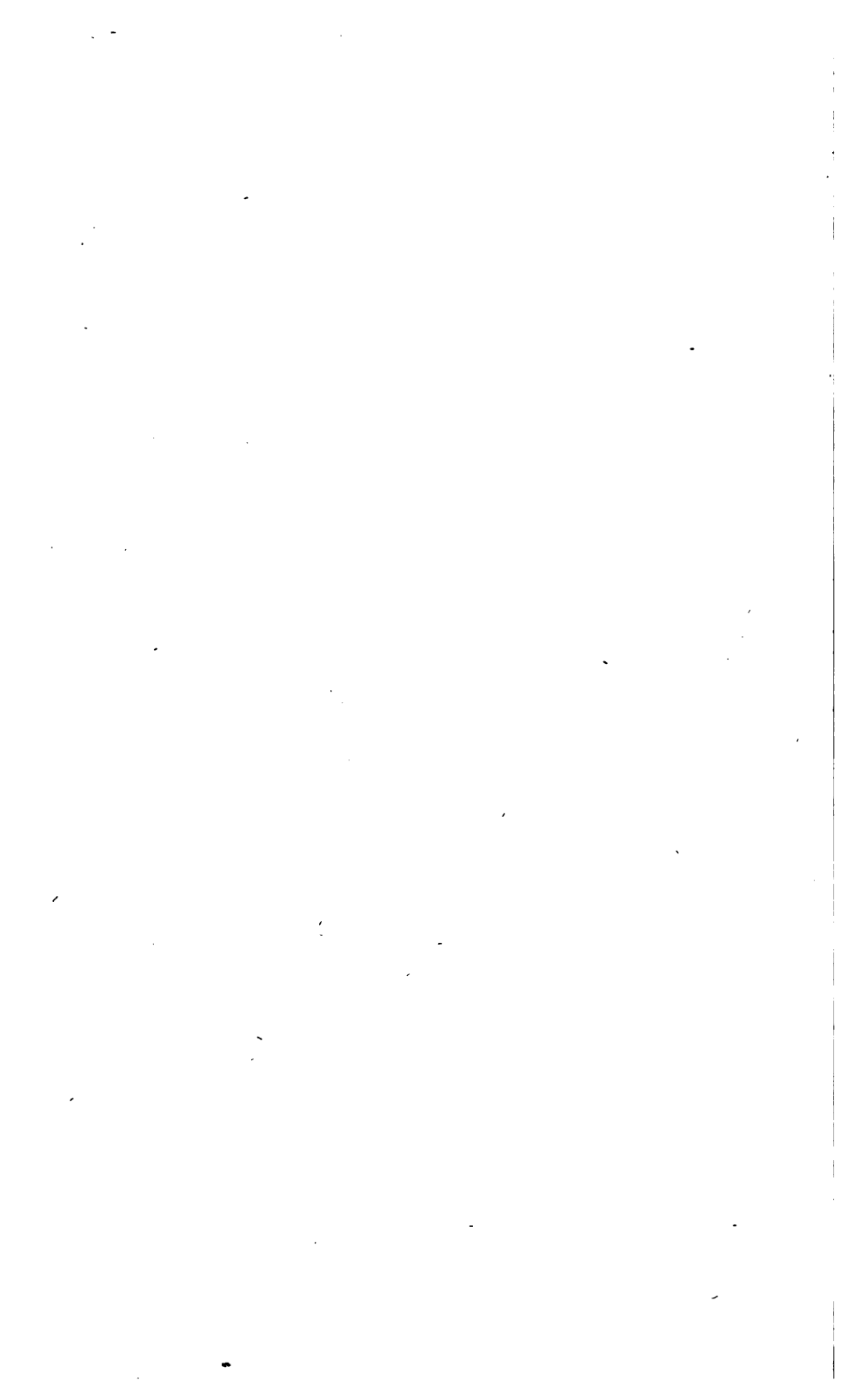
Om man å ena sidan icke kan neka, att romerska språket under den s. k. silfveråldern betydligt vann i ordrikedom, måste man å andra sidan medgifva, att mycket af språkets förra enkelhet och skönhet derunder gick förloradt.

II.

En af orsakerna till romerska språkets försämring bör sökas i det ofördelaktiga inflytande, som kejsarperioden utöfvade derpå, i det den offentliga vältaligheten, sjelfva källan för språkets utbildande, nu förändrade sin natur och snart helt och hållet förstummades.

III.

Af begäret att förbättra uppkom under silfveråldern dels en äflan att med klingande fraser öfverlasta språket, dels å motsatta sidan ett bemödande att återkomma till språkets forna renhet, som gick ända derhän, att man bedömde en författares värde endast efter hans afstånd i tid.

Romonska.

1. Enten l'antschetta fov' ilg plaid, ad ilg plaid fova tier Deus; ad ilg plaid era Deus.

2. Quel fova enten l'antschetta tiers Deus.

3. Tuttas caussas ean fachias tras el; a senz'el eis ei faig nagutta, da quel ch'ei faig.

4. Enten el fova la vitta, a la vitta era la lgisch d'ils carstiauns.

5. A quella lgisch dat clarezia enten la scüradengia, mo las scüradengias ilg han bucca cumpilgiau.

6. Ei fov'ün hum tarmess da Deus ca veva num Johannes.

7. Quel vangit par esser pardichia, par dar pardi chia da la lgisch, par ca tuts cartessen tras el.

8. El era bucca la lgisch, mo tarmess par dar pardichia da la lgisch.

9. Quel ca ei la vera lgisch, ca dat clarezia à minchia carstiaun ca venent ilg mund;

10. Fova ent ilg mund, ad ilg mund ei faigs tras el; ad ilg mund ilg ha buc ancunoschien.

11. El ei vangeus ent ilg sieu, ad ils sês ilg han bucca prieu si.

Ladinska.

1. In il principi eira il pled, è 'l pled eira pro Deis, è 'l pled eira Dieu.

2. Quel eira in il principi pro Deis.

3. Ogni chiaussa ais fatta tras quel; è sainza quel ingüna chianssa fatta nun ais stat fatta.

4. In el eira la vita, è la vita eira la lüm dalla gliend.

5. E la lüm lüscha in las scürezas, è las scürezas nun l'haun compraia.

6. E fuo ün hom tramiss da Dieu, il nom dal eira Joannes.

7. Quaist venn per testimonianza, à fin da dar perdüta dalla lüm, acio chia tuots crajessen tras el.

8. El nun eira la lüm; anzi eira tramiss per dar perdüta dalla lüm.

9. Quel chi ais la vaira lüm, la quala illümana ogni crastian chi vain in il muond,

10. Eira in il muond, è 'l muond ais fat tras quel; mo 'l muond nun l'ha cognoschü.

11. El ais gnü in sia chaf, à 'ls seis nun l'haun ardsfü.

Romonska.

12. Mo tonts sc'ilg han prieu si, sch'ils ha 'l dau pussonza da daver tar uf-fonts da Deus; numnada-meng à quels ca crein enten sieu num.

13. Ils quals ean naschi, bucca da saung ne da la velgia d'ilg hum; mo da Deus.

14. A quei plaid ei daver taus carn, ad ha avdau tenter nus, a nus vein vieu sia gliergia; ünna gliergia sco d'ilg parsulnascheu d'ilg bab, pleins d'grazia, a vardad.

15. Johannes det pardichia dad el, cluma, a schet: quei el quel d'ilg qual jon scheva: quel ca ven suenter mei, ei pli anavont ca jou; parchei oh'el fova ont ca jou.

16. A da sia pleinezia vein nus tuts ratschiert, a grazia par grazia.

17. Parchei ch'ilg schentament ei vangeus daus tras Moises, mo la grazia, a la vardad ei vangida tras Jesum Christum.

18. Nagin nan ha mai vieu Deus, ilg parsul naschieu filg, ca ei ent ilg ravoilg d'ilg bab, lez ha declarau.

Ladinska.

12. Mo à tuots quels chi l'haun ardsfü, ils quals crajen in seis nom, ils ha el dat quaista radschuu, d'esser fats iffaunts da Dieu.

13. Ils quals brichia da saung, ne da voluntà da charn, ne da voluntà d'hom, mo sun nads da Dieu.

14. E 'l pled ais stat fat charn, ed ha habità taunter nus, è nus havain contemplà sia gloria, sco dal unigenit dal bap, plaina d'gratia, è d'vardà.

15. Joannes det perdütta da d'el, è bragit, dschant: quaist ais quel dal qual eug dscheiva; quel chi vain davo mai m'ais miss avaunt; perche el eira prüm da mai.

16. E nus tuots havain ardsfü da sia plaineza, è gratia per gratia.

17. Perche la ledscha ais stat datta tras Moise; mo la gratia, è la vardà ais dvan-tada tras Jesu Christo.

18. Ingün nun vazet mà brichia Deis; l'unigenit filg, ch'ais in il sain dal bap, ais quel chi l'ha declarà.

Analys.*

1 v. *Enten*, uti. Præp. med acc. Har äfven den apokoperade formen *ent* l. *aint*, och kommer af grek. *ἐντός*, lat. *intus*, hvaraf provenzalskans *ins*, fornfr. *ens*, hvilket åter, sammansatt med *de*, blef det fornfr. *dens*, nyfransk. *dans*. — Enligt hvad ladinska texten visar, qvarlefver äfven i rhetoromanskan, likasom i walachiskan och italienskan, den rena latinska formen *in*, dock omvexlande med *en*, som är ordets enda form i provenzalskan, franskan och spanskan. Portugisiskan har *em*. Rhetoromanskan tål ej, lika litet som den nyare spanskan, artikeln sammansmältning med *in*. Således här *in il* (icke, såsom i italienskan, *nel*).

Pantschetta (l. *anschetta* och *anschatta*) f. början. Nom. verbale af *anscheiver*, part. *anschiett*, lat. *incipere*. Folkspråkets *incepta* (för *inceptio*) har i rhr. ändrats till *anschetta* genom 1. den korta begynnelsevokalens öfvergång till det öppna *a* (en här, som vi sett, vanlig företeelse), 2. förtjockning af mellanstafvelsens första konsonant *c* (med *s*-ljud) till *sch* (i analogi med ital. *scimia* i st. f. lat. *simia*. 3. assimilation af *pt* till *tt* (i analogi med ital. *scrittura* i st. f. lat. *scriptura*). — Ladinska dialekterna behålla af lat. *principium* formen *il principi*, m. början.

fov' (*fova* l. *fo*) lat. *fuit*. (Perf. ind. *fova*, *fovas*, *fova*, pl. *fovan* l. —*s*, *fovas*, *fovan*). På sednare tider har ljudbeteckningen gått öfver från *o* till *u*,

* Läsaren behagade iakttaga, att analysen städse begynner med de romonska orden.

så att man numera skrifver *fuva* o. s. v. Ladinet conjugerar: *fütt* (l. *fuo*), *füttast*, *fütt* (l. *fuo*), pl. *füttan* (l. —s), *füttat*, *füttan* (l. *fuon*). Ladinska texten har här, i st. f. perfectum, imperf. *eira* (lat. *erat*), som conjugeras: *eira*, *eirast*, *eira*, pl. *eiran*, *eirat*, *eiran*. (Romonska dialekten deremot böjer: *era*, *eras*, *era*, pl. *eran*, *eras*, *eran*). Inf. *esser* (it. *essere*, lat. *esse*), är gemensam form för begge dialekterna.

ilg, pl. *ils*, är den romonska dialektens form för den bestämda mascul. artikeln, äfvensom för lat. pron. *ille*. Den böjes: *ilg*, *dilg*, *a ilg*, l. *alg*, *ilg*, plur. *ils*, *dils*, *algs* l. *ad als* l. *als*, *ils*; hvaremot ladinska dialekten har dels *il*, *del* l. *dal*, *al*, *il*, dels framför vokal, *l'*, *dell* l. *dall*, *all*, *l'*. Dess plurala form är lika med den romonska, utom att den i genitiv. har *dels* i st. f. *dils* och i dativ. endast *als*. — Den bestämda artikelns feminina form är i begge dialekterna lika, nemligen *la*, *della* (äldre form *dalla*), *alla*, *la*, plur. *las*, *dellas* (äldre form *dallas*), *allas*, *las*. Den sammanfaller således på det närmaste med spanskan. I sing. kan den framför vokal apostroferas: *l'*, *dell'*, *all'*, *l'*. Den här ej utsatta ablativus uttryckes alltid i rhetoromanskan med præposition framför nominativus, vanligen med *davart* (= *de a parte*) eller *da*.

Det latinska *ille* lemnade åt folkspråket *ill'*. Men denna gemination af *l* utsades af romanska tungan såsom *lj*. Så i ital. *argiglia* af lat. *argilla*, *togliere* af *tollere*, *begli* i st. f. *belli*, *egli* i st. f. *ille*; så äfven i franska ord: *bouillir* af lat. *bullire*, *grillon*

af *gryllus* o. s. v. I spanskan gäller ännu som regel, att det dubbla *l* der uttalas som *lj*, t. ex. *mantilla*, *Sevilla*, läs: *mantilja*, *Sevilja*. I rhetoromanskan åter blef ljudbeteckningen för *ll* utförd såsom *lg*, hvaremot den i italienskan redan var utförd såsom *gl*. På sista tiden har man nu äfven i Graubünden begynnt skrifva *igl*, *digl*, i st. f. *ilg*, *dilg*, o. s. v. äfvensom den ladinska formen (utan *g*) börjat i skrift göra sig gällande äfven utom Engadin, t. ex. i Dissentis.

plaid (lad. *pled*), m. ord. Plur. *plaids* (lad. *pleds*). V. *plidar*, præt. part. *plader*, tala, fr. *plaider*, af lat. *blatire*, *blaterare*, pladdra (tyska: *plaudern*). Den vanliga härledningen för *plaider* af lat. *placitare* har inga analogier för sig.

ad, conj. och. Det lat. *et* har i romonska dialekten vanligen formen *a*, och, framför en vokal såsom här, *ad*; deremot i ladinska dialekten *et* eller *e* med gravis. Denna genom likheten med ital. *è* (= *est*) förvillande skrifart börjar nu försvinna, och man skrifver blott *e*.

tier l. *tiers*, hos. Præp. med accus. Jfr. det franska *chez*, fordom *ehies* (det fornspanska *en cas*, lat. *in casa*) och schweizerdialekternas *tshie*, *tshi* l. *chi*, hos. Ladinska texten har här i stället præp. *pro*, lat. *prope*, som i provenzalskan ingick som *prop*, i äldre fransyskan som *a-prop*, och i walachiskan som *a-proape*.

Deus, m. Gud, har i romonskan jemväl formen *dieus* och i ladinet formerna *deis*, *diu* och *diou*.*

*) Oberengadinarn utsäger *ieu* såsom ia t. ex. *mieu*, *tieu*, *udieu*, läs: *mia*, *tia*, *udia*.

2 v. *quel* (romonskt äfven *quell*) pron. dem. denne. f. *quella*, pl. *quels*, f. *quellas*.

3 v. *Tutt*, all, f. *tutta*, pl. *tuts*, f. *tuttas*. Ladinska formen är *tot* l. *tuot*, pl. *tuots*, *tuottas*. Stammen är lat. *totus*, it. *tutto*, som äfven förirrat sig till vårt eget språk i hvardagsuttrycket: hela *tutten*. Ladinska texten har på detta ställe italienska formen *ogui*, af lat. *omnis*.

caussa f. sak, i ladinet *chiaussa* l. *chosa*, it. *cosa*, fr. *chose*. Skrifvet med ett *s* betyder ordet *orsak*, och motsvarar det fr. *cause*. Stammen: lat. *caussa*.

ean 3. p. pl. præs. ind. af *esser*, de äro. Romonskan conjugerar: *sunt* l. *sun*, *eis*, *ei* l. *eis*, pl. *essen*, *esses*, *can* l. *än*; ladinet åter: *sun*, *est*, *ais* l. *es*, pl. *eschan*, *cschat*, *sun*. Ladinska textens *ais* är 3 p. sing. i likhet med sitt subjekt.

far, göra, v. irr., bildar sitt præt. part. i romonskan *faig* l. *faigs* (se v. 40), f. *fachia* (här plur. *fachias*), och i ladinet *fat*, f. *fatta*.

tras l. *tres*, genom, præp. med accus. Ordet, som aflägsnat sig från betydelsen af lat. *trans*, har formen *tras* äfven i spanskan, portugisiskan och provenzalskan, men betyder der efter. I fornfransyskan *tres*.

el, *clla*, han, hon, pron. pers. Plur. *els*, *ellas*.

senza, lad. *sainza*, utan. Præpos. med accus., i romonska texten apostroferad för efterföljande ordets begynnelsevokal. Det lat. *sine* utväxte i folk-

språket till *sines*, som fornspanskan länge behöll, och *senes*, som var den gamla provenzalska formen, hvaraf den äldre franskans *sens* och den nyares *sans*. Italienarn och rhetoromanen tillsatte ändvokalen *a* (*senes-a* = *senza*) och den nyare provenzalskan *o* (*senso*).

eis ei faig nagutta m. m., sv. "är det gjordt intet af det som är gjordt." *Eis* (lad. *ais*) 3 p. s. præs. ind. af *esser*. Den vanligare formen *ei* förekommer i versens slut. Deremot är det *ei*, som här närmast följer, pron. neutr. *det*, och användes i likhet med det tyska *es*. Unterengadinska formen för detta *ei* är *ed* l. *id*; oberengadinarn nyttjar hellre *que*. Ordet betyder äfven *man*.

nagutta (scil. *caussa*) intet, fem. af *naguott* l. *nuott*. Detta femininum har äfven formerna *üngotta*, *nöglia* och *nüglia* i ladinet, och motsvarar i bruket det ital. *nulla*. Ladinska texten har på detta ställe: *ingüna chiaussa fatta nun ais stat fatta*, sv. "är icke någonting gjordt gjordt." *Ingün*, någon. Vanligare form: *angün* l. *anchün* (fr. *aucun*). *Nun* l. *na*, adv. icke, som dock vanligare uttryckes med *buc* l. *bucca*. Jfr. sid. 62.

stat præt. part. af *star* l. *ster*, hvilket i rhetoromanskan användes som hjälpverbum på enahanda sätt som i italienskan.

4 v. *vitta* (lad. *vita*) f. lif, af *viver*, lefva.

lgisch f. ljus, lad. *lgüsch*, af lat. *lux*. Ladinska texten har här i stället *lüm*, f. af lat. *lumen*.

carstiauns, pl. af *carstiaun*, m. menniska. Skiftande former: *carschiaun*, lad. *crastiaun* och *crastian*. Ordet är ursprungligen en förvrängning af *cristiaun* l. *cristian*, kristen, ehuru bruket sedermera skiljt dessa former till betydelsen. I neapolitanska dialekten betyder likaså det it. *cristiano* menniska i allmänhet. — Ladinska texten har här *glieud* (vanligare *glieut*), en romanisering af det tyska *Leute* (i forntyskan *liuti*). Rhetoromanernas vana att, i början af ett ord, öka l med ett g-ljud, erinrar om enahanda bruk i det gamla romerska folkspråket i afseende på en annan liquida: t. ex. *navus* l. *gnavus* o. s. v.

5 v. *dat*, 3 p. s. pr. ind. af v. irreg. *dar* l. *der*, gifva. I romonska dialekten böjes detta præsens: *dun*, *das*, *dat* l. *det*, *dein*, *deits*, *dan*; i ladinska: *dunt*, *das*, *dat* l. *det*, *dein*, *deits*, *daten*.

clarezia (lad. *clarezza*) f. ljus, klarhet, helst i andeliga ting. Ljus i fysisk mening heter *clerezza*. I stället för romonska textens omskrifning *dat clarezia* "ger klarhet", har ladinska texten här *lüscha*, 3 p. s. pr. ind. af v. *lüschr*, vanligare *lgüschr* l. *lgi-schr*, lysa.

scüradengia, f. lad. *scureza*, f. mörker, af adj. *scür*, mörk, lat. *obscurus*.

mo, lad. *ma*, adv. men. It. och walach. *ma*, sp. och port. *mas*, provenz. *mas* l. *mais*, fr. *mais*. Stammen är lat. adv. *magis*, som, i betydelsen af *potius*, blef i folkspråket användt som adversativ-partikel.

han, lad. *haun*, 3 p. pl. pr. ind. af hjælpv. *aver*, lad. *avair*, (lat. *habere*) hafva. Romonarn böjer præsens: *hai*, *has*, *ha*, *avein*, *aveits*, *han*; ladinarn deremot: *hai*, *hast*, *ha*, *havain*, *havait*, *haun*.

bucca l. *buc*, adv. icke. Om dess ursprung från det grek. *sz* se sid. 62.

cumpilgiau, præt. part. af v. *cumpilgiar*, fatta. Stammen *pilgiar*, (fr. *piller*) af lat. *pilare*. Tillsammans bilda orden *han cumpilgiau* 3 p. pl. perf. ind. af förstnämnda verbum, ehuru de här i analysen blifvit skilda, likasom ladinska textens *haun compraisa* är 3 p. pl. perf. ind. af v. *comprender*, begripa. Detas præt. part. *compreu* har här feminin form, emedan det står adjectivt hänfördt till det föregående lüm, på sätt som i italienskan är öfligt.

6 v. ün l. *in*, adj. num. en. Jfr. 14 v.

hum l. *um*, lad. *hom*, m. wenniska. It. *uomo*, lat. *homo*.

tarmess, lad. *tramiss*, præt. part. det förrä af v. *tarmetter* (*tar* metathes af *tra*), det sednare af v. *trametter*, skicka.

ca l. *cha*, pron. rel. indecl. som. Ladinet har helldre den it. formen *chi*. Det böjliga relativum är *ilg qual*, f. *la quala*, pl. *ils quals*, *las qualas*. *Ca* l. *chia* såsom conjunktion betyder att: såsom nomen är det en förkortning af *casa* l. *chasa*, hus.

veva (vanlig apheresis för *aveva*) 3 p. s. impf. ind. af v. *aver*. I romonskan: *aveva*, *-s*, *-a*, *-n*, *-s*, *n*; i ladinet: *aveiva*, *-st*, *-a*, *-n*, *-t*, *-n*.

num, lad. *nom*, m. namn. Lat. *nomen*.

7 v. Ladinska texten har här, i stället för *quell*, pron. dem. *quaist* l. *quest* (it. *questo*) och *quist*, f. *quaista*, pl. *quaists*, *quaistas*.

vangit, 3 p. s. imperf. ind. af v. *vangir* (l. *veg-nir* och *vengir*) komma. Ladinska textens *venn* l. *veng* (*ven* och *vain*) är 3 p. s. præs. ind. af samma verbum.

par, lad. *per*, præpos. till, för.

pardichia, lad. *perdütta*, f. vittne, vittnesbörd, af v. *pardagar* l. *predgiar*, lat. *prædicare*. Ladinska texten: *testimonianza*, f. ren italiensk form. Lat. *testimonium*. En italiensk partikelfogning är ock *a fin da*, för att.

par ca, ”på det att”, motsvaras i ladinska texten af *aciò chia*. *aciò*, ren italienska. *chia*, ladinsk form för konjunktionen *ca*.

cartessen, lad. *crajessen*, 3 p. pl. imperf. konj. af v. *crer* l. *crair*, tro. Lat. *credere*. Imperf. konj. i romonskan *cartess*, i ladinet *crajess*. Præt. part. i den förra dialekten *carteu*, i den sednare *crett*.

8 v. I stället för det romonska *mo* har ladinet här såsom adversativ den italienska partikeln *anzi*.

9 v. *vera*, lad. *vaira*, fem. s. af adj. *ver*, lad. *vair*, sann. — Romonska texten har äfven i denna vers omskrifningen *dar clarezia*, hvaremot den ladinska har *illümna*, 3 p. s. præs. af v. *illümнар* l. *-er*, upplysa, lat. *illuminare*.

minchia l. *mincha*, pron. adj. indeol. hvarje. Ladinet har i stället här, liksom i 3 v., det ital. *ogni*.

mund, lad. *muond*, m. verld. Lat. *mundus*.

10 v. *ancunoschieu*, lad. *cognoschü*, præ. part. det förra af v. *ancunoscere*, det sednare af v. *cognoscere*, känna, igenkänna. Tillsammans med hjälp-verbum bildar det här 3 p. s. perf. ind.

11 v. *ei vangeus*, lad. *ais gnü*, 3 p. s. perf. ind. af v. *vangir* (se 7 v.) komma. Det rena perf. saknas i begge dialekterna, och måste ersättas genom en omskrifning. Præt. part. af ifrågavarande verbum heter i romonskan både *vangeus* och, vanligare, *vengeus* l. *vengieu*. Ladinska formen *gnü* är en stympning af *vegnü*. Man säger likaså *gnir*, *gniva*, *gniss*, i st. f. *vegnir*, *vegniva*, *vegniss*.

ent ilg sieu, "till sitt eget", motsvarar lad. *in sia chasa*, "till sitt hus." Pron. poss. *seu* l. *sieu*, lad. *seis*, sin, f. *sia*, pl. m. *ses*, lad. *seis*, f. *sias*. *chasa*, f. hus (se 6 v.). Romonskans ordställning *ilg han bucca prieu si*, "hafva icke emottagit honom hos sig", motsvaras af ladinska textens: *nun l'haun ardsfü*. *Prieu* l. *preu*, præ. part. af v. *prender*, taga, emottaga. *Si* (vanligen *sa*), hos sig, dat. af pron. subst. 3 p. *Ardsfü*, pr. part. obsol. af v. *ardschaiver* l. *artschaiver*, romonskt: *ratscheiver* l. *retschaiver*, præ. part. *ratschiert*, (lat. *recipere*) emottaga.

12 v. *sc'* är apostroferad form af pron. dem. *schei*, vanligare *tschei* l. *tschell* (= *quel*), den som.

ha dau (lad. *ha dat*), 3 p. s. perf. ind. af v. *dar* (se 5 v.). Dess præt. part. är i romonskan *dau*, i ladinet *dat*.

pussonza, l. *pussanza* och *pussaunza*, f. makt, af *puder* l. *pudair*, (it. *poter*) kunna. Ladinska texten har i stället *radschun* (l. *raschun* och *rischun*) f. rätt. It. *ragione*, lat. *ratio*.

daventar, v. blifva. Ren italiensk form. Eljest *davantar* l. *-er*. Ladinska texten: *esser fats* "att varda gjorda" (jfr. 3 v.).

uffons (lad. *iffaunts*) m. barn. Lat. *infans*. Sing. *uffon* l. *affon* l. *uffont*, lad. *iffaunt* l. *infaunt* l. *infant*. *numnadameng* l. *-mein* l. *nomnedamaing*, adv. särskilt. Lat. *nominatim*, it. *nominatamente*, fr. *nommément*.

crein, 3 p. pl. præs. ind. af v. *crer* (jfr. 7 v.). Romanarn conjugerar: *crei*, *creis*, *crei*, *cartein*, *carteits*, *crein*. Ladinarn förändrar denna sista form till *crajen*.

13 v. *naschi*, (lad. *nads*), pr. part. pl. af v. *nascher*, födas. Sing. *naschicus* l. *nascheu*, lad. *nad*. — Om lad. adverbialformen *brichia* för *bucca* jfr. sid. 62.

saung l. *soung*, m. blod. Lat. *sanguis*.

ne — *ne*, conj. hvarken, ej heller.

velgia l. *völgia*, f. vilja, af v. *vuler* l. *vulair*. Ladinet har den ital. formen *volunta* (l. *voluntad*).

carn, lad. *charn*, f. kött. It. *carne*, lat. *caro*.

14 v. *ei davantaus*, 3 p. s. perf. ind. af v. *daventar* (se 12 v.). Ladinska texten: *ais stat fat*, 3 p. s. perf. ind. af v. *far*.

ha avdau, lad. *ha habità*, 3 p. s. perf. ind. af v. *avdar* l. *evder*, bo. Lad. *habitar*, numera *abitar*.

tenter l. *denter*, lad. *taunter*, præp. med acc., emellan, ibland. Af lat. *inter*, sammansatt med *de*. På samma sätt i italienskan, portugisiskan och spanskan, *dentro*, af *de* och adv. *intro*.

nus, acc. pl. pron. 1 p. Romonska formen är: sing. *iou*, *da mei*, *a mi*, *mei* l. *mi*, pl. *nus*; ladinska: sing. *eu* l. *eug*, *da mai*, *a mai* l. *am*; pl. *no*, *da no* l. *ans* l. *ins*, *ans* l. *ins*.

vein vieu, 1 p. pl. perf. ind. af v. *ver* l. *vair*, se. Lat. *videre*. Dess præt. part. heter både *vieu* och *veu* (jfr. fr. *vü*). Detta, med tillhjälp af hjälpverbet *aver*, bildar perfectum: *hai*, *has*, *ha vieu*, pl. *vein*, *veits*, *han vieu*. — Ladinska texten har i stället *havain contemplà*, 1 p. pl. perf. ind. af v. *contemplan* l. *-er*, hvars præt. part. *contemplà*, i förening med hjälpverbet *avair*, bildar perfectum *hai*, *hast*, *ha contemplà*, pl. *havain*, *havait*, *haun contemplà*.

gliergia, lad. *gloria*, f. herrlighet, ära.

ünna (numera *inna*), f. af art. indef. *in* (lat. *unus*) en. Ladinet har *ün*, *üna*.

sco, adv. såsom (jfr. it. *siccome*).

parsulnascheu, adj. enfödd. Ordet är sammansatt af adj. *parsul*, helt ensam, (romerska folkspråket hade

persolus, som ännu förekommer hos Plautus) och *nascheu* præt. part. af v. *nascher*, födas (se 13 v.). Ensam heter: *sul* l. *sulett* (lat. *solus*, it. *soletto*). I stället för *parsulnascheu* har ladinet lånat sin form ur kyrkolatinet: *unigenit*.

bab, lad. *bap*, m. fader. Lat. *papa*.

pleins l. *plein*, f. *pleina* (lad. *plain*, f. *plaina*) full. Lat. *plenus*. Romönska texten hänför detta ord till gen. *parsulnascheu*, och sätter det derföre i masculinum: ladinska texten åter, som hänför det till acc. *gloria*, sätter det i femininum.

gratia, lad. *grazia*, f. nåd. Den förra skrifarten är nu föråldrad.

vardad, lad. *vardà*, f. sanning, (lat. *veritas*, it. *verità*, poet. *veritad*) af adj. *ver* l. *vair*, sann.

15 v. *clumà*, 3 p. s. imperf. ind. af v. *clamar* l. *-er*, utropa. Ladinska texten har *bragit*, 3 p. s. præs. ind. af v. onomat. *bragir* l. *sbragir*, skrika, ropa (jfr. sid. 47).

schet, 3 p. s. imperf. ind. af v. *gir* (lat. *dicere*) säga. Första p. s. imperf. heter *scheva*. Præsens böjes: *gig*, *gis*, *gi*, pl. *schein*, *scheits*, *gin*. Ladinets form är inf. *dir*, imperf. *dscheiva*, præs. part. *dschant*, som begge här i texten förekomma, och præt. part. *det* (romonskt: *gig*).

suent l. *suainter*, præp. med acc., efter. Ursprungligen sannolikt *sequenter* af lat. v. *sequi*. Ladinska texten: *davo* (l. *davous* och *davos*) præp., bakefter, it. *dopo*, wal. *dupë*, sp. *empos* l. *despues*. Roten är

lat. præp. *post* (portug. *poz*, fr. *puis*, it. *poi*) i sammansättning med præp. *de*.

pli, adj. mer, kompar. af *bear*, mycken. Superl. *ilg pli bear*. Annan form: *plü* l. *pü*.

anavont l. *inavant* (it. *inavanti*) adv. frammanför, af *avant* l. *avont* och *ont* (lad. *avaunt*) præp. förr. Roten är lat. præp. *ante* (it. *anzi*, provenz. *ant* l. *ans*, port. och sp. *ante*) i sammansättning med præp. *ab* och *in*.

ca är här komparativ-partikel, än. *Pli anavont*, "vida mer." Ladinska texten har: *m'ais miss avaunt*, "är ställd framföre mig." *Miss* (romonskt: *mess*) præt. part. af v. *metter*, sätta, ställa.

parchei l. *parquei* (lad. och it. *perche*), conj. emedan. I stället för romonska textens *ont* (= *avont*) *ca jou*, "förr än jag", har den ladinska: *prüm da mai*. *Prüm*, adj. num. lat. *primus* (romonskt: *amprim*).

16 v. *pleinezia*, lad. *plaineza*, f. fullhet.

vein nus ratschiert, lad. *nus havain ardsfü*, 1 p. pl. perf. ind. af v. *ratscheiver*, lad. *ardschaiver*, emottaga. Jfr. 11 v.

17 v. *schentament* (l. *schantament* och *tschantamaint*) m. lag, förordning, af v. *tschantar*, sätta, fastställa, (sannolikt af lat. v. *sancire*). Rhetoromanernas valdag för öfverhetens tillsättande heter *la tschantada*. Ladinska texten: *ledscha*, f. lag, af lat. *lex*, it. *legge*.

ei vangeus daus, "är blefven gifven", lad. *ais stat data*. Om præt. part. af v. *dar* i de olika dialekterna jfr. 12 v.

vangida, lad. *dvantada*, præt. part. fem., det förra af v. *vangir* (se 11 v.), det sednare af v. *davantar* (se 12 v.).

18 v. *nagin*, adj. ingen (jfr. *naguot* 3 v.). Ladinska formen: *ingün*, af en märkelig likhet med det sv. *ingen*, behöfver likväl en negativ partikel efter sig (här *nun*), för att få denna betydelse. På detta ställe är äfven den alltid gifna negationen i *nagin* förstärkt af en sådan negativ partikel, nemligen *nan* (en annan form för *nun*, *naun* l. *na* = lat. *non*).

ha vieu, 3 p. s. perf. ind. af v. *ver* l. *veder*, lad. *vair*, se. Det hör till ladinska dialektens företräden att oftast hafva en ren form för perfectum, såsom här *vazet*. Præsens höjes: *vez* l. *ves*, *vezas*, *veza*, *vasein*, *vaseits*, *vezan*. Imperf. *vaseva*. Om præt. part. se 14 v. *mai* l. *me*, lad. *ma*, adv. aldrig, samma ord, som i sednare hälften af det port. prov. och fr. *jamais*, sp. *jamás*. Det it. *mai* och *giammai* (lat. *jam magis*) saknar deremot negativ betydelse.

ravoily l. *ravuoily*, m. sköt, af v. *ravolver* (lat. *revolvere*). Ladinska texten här i stället *il sain* l. *sein*, lat. *sinus*, it. *seno*.

lez l. *lezz*, pron. densamme. Ordet är en sammansmältning af lat. *ille* och *iste*, samt, under formen *less*, af *ille* och *ipse* (it. *esso*). Ladinska texten uttrycker detta *lez* genom en omskrifning: *ais quel chi*, "är den som."

ha declarau, lad. *ha declará*, 3 p. s. perf. ind. af v. *declarar* l. *-er*, upplysa, förklara. Af adj. *clar* l. *cler* (jfr. fr. *clair*), lat. *clarus*.

